

पु क र ण पा ष षे

पंढरपुर कृषि उत्पन्न बाजारवेठेचा होतक-बांधरील परीणाम

-
- ५.१ वहाणुक केंद्रा
 - ५.२ ताठवणुक ठिकाण
 - ५.३. हंमामान्कार ताठवणुक
 - ५.४ ताठवणुकीची कारणे
 - ५.५ बाजार जावारातील मोदामात होतमान ठेक्याची प्रवृत्ती
 - ५.६ बाजार जावारातील मोदामाचा वापर
 - ५.७ बाजार जावारातील ताठवणुक तौर
 - ५.८ अधिक ताठवणुकीसाठी स्वप्ती प्राधान्य
 - ५.९ बाजार माहिती माध्यम
 - ५.१० बाजार माहिती न मिळण्याबाबत प्रती
 - ५.११ कनमापनाची होतक-बांधी प्रवृत्ती
 - ५.१२ होतमान स्वच्छता व प्रतवारी करण्याची प्रवृत्ती
 - ५.१३ सामान्यपणे विक्री करण्याचे ठिकाण
 - ५.१४ कृषि उत्पन्न बाजारामध्ये रास्त किंमत मिळण्याची शक्यता
 - ५.१५ बाजार जावारांमुळे मिळालेले कायदे
-

पुंकरणा पाचवे

पंढरपुर कृषि बाजारपेठेचा शेतक-यावरील परीणाम

भाग पहिला

या सर्वेक्षणातील अस्थातविषय असलेल्या शेतक-यांची प्राथमिक स्वस्थता ओळख करून घेतल्यानंतर सदर पुंकरणांमध्ये शेतमालासाठी कृषकांचे वर्गित तपासण्याचा प्रयत्न केला जाई. वाहतूक, साठवणूक बाजार माहिती, वजनमापन, प्रतवारी, ग्रामुख्याने कृषक शेतमाल कोणाकडे विक्री करतो, त्यांच्या शेतमालात रास्त किंमत मिळते का ? आणि कृषि बाजारपेठेपासून शेतक-यांना मिळणारे लाभ या बाबींचा विचार सर्वेक्षणा गावातील शेतक-यांच्या मतानुसार येथे मांडला जाई.

५.१ वाहतूक यंत्रणा :

"वाहतूक" कृषि उत्पन्न विपणनामध्ये अत्यंत महत्त्वपूर्ण भूमिका बजावते. कृषकांचा माल बाजारपेठेपर्यंत पोहोचविणे, तसेच रास्त येवत व किमान खर्चात उपभोक्त्यांची गरज भागविणे यासाठी कार्यक्षम व सहज वाहतूक व्यवस्था मदत करते. साधारणतः खेड्यातून शेतकी उत्पादनाची वाहतूक मोठ्या प्रमाणावर बैलगाडी मधून होते. मात्र दुस-या पातळीवर, व्यापारी लोक शेतकीमाल वाहतूकीसाठी मोठ्या प्रमाणावर ट्रक, रेल्वे इत्यादींचा वापर करतात. संदर्भित कृषि विपणनातील वाहतूकीचे महत्त्व लक्षात घेता निवडलेल्या गावातील शेतक-यांच्या वाहतूक पध्दतीचे आलेखप्रमाणे विवेचन करता येते.

खेड्यातून कृषि बाजारपेठेपर्यंत शेतकीमाल नेण्यासाठी ६८.१४ टक्के शेतकरी बैलगाडीचा वापर करतात, २०.३५ टक्के शेतकरी ट्रकचा वापर करतात, ११.५ टक्के शेतकरी हे ट्रॅक्टर-ट्रेलर्सचा वापर करतात.

एकूण बैलगाडी असणा-यापैकी ५४.५५ टक्के शेतक-यांच्या स्वतःच्या बैलगाड्या आहेत. तर ४५.४५ टक्के शेतकरी माडोत्री बैलगाडीचा वापर करतात. एकूण ट्रक वापरणा-या शेतक-यापैकी ८.७ टक्के शेतक-यांकडे स्वतःच्या मालकीचे ट्रक आहेत. तर ९१.३ टक्के शेतकरी माडोत्री ट्रकचा वापर करतात. एकूण ट्रॅक्टर-ट्रेलर्स वापरणा-या शेतक-यापैकी १५.३८ टक्के शेतक-यांचे स्वतःचे ट्रॅक्टर आहेत. तर ४.६२ टक्के शेतकरी माडोत्री ट्रॅक्टर-ट्रेलर्सचा वापर करतात. एकूण वाहतूक यंत्रणेचा विचार करता ४०.७१ टक्के शेतक-यांकडे स्वतःच्या मालकीची वाहतूक साधने आहेत. तर ५९.२९ टक्के शेतकरी माडोत्री वाहतूक साधनांचा वापर करतात. म्हणजे एक शेतकरी स्वतःची वाहतूक साधन वापरत असल्यास १.४६ शेतकरी हे माडोत्री वाहतूक साधने वापरतात.

५.२ साठवणूक ठिकाण :

कृषि उत्पादनाची साठवणूक विपणनाच्या प्रत्येक स्तरावर आवश्यक आहे. त्यामुळे शेतमालाची व्यवस्थितरीत्या साठवणूक होते आणि शेतमालाचा दर्जा व वजन अथवा संख्या यात फरक पडत नाही. साठवणूकीमुळे शेतमालाची मागणी व पुरवठ्यावर प्रभाव टाकता येतो. हंगाम व हंगामेतर कालावधीत कृषि वस्तूंचा योग्य मेळ लावता येतो व शेतक-यांस व उपभोक्त्यांस किंमतीमध्ये न्याय मिळण्यास मदत होते.

शेतकरी आपला उत्पादन केलेला शेतमाल कोठे साठवितात हे पाहिले असता असे दिसून येते की, ८० शेतक-यापैकी ७९ शेतक-यांचे साठवणूक ठिकाण स्वतःचे घर हेच आहे. फक्त एक शेतकरी मात्र सहकारी गोदामाचा वापर करतो. स्वतःचे गोदाम, माड्याचे गोदाम व जिल्हा विपणन सह. संस्थांच्या गोदामाचा वापर शेतकरी करताना दिसत नाहीत.

५.३ हंगामानंतर साठवणूक :

निवडलेल्या गावातील शेतक-यांना "हंगामानंतर ताबडतोब शेतमाल साठवणूक करता का ?" असे विचारले असता ६३.७५ टक्के शेतक-यांनी होकारार्थी उत्तर दिले. तर ३६.२५ टक्के शेतक-यांनी नकारार्थी उत्तर दिले. अर्थात देखील साठवणूक सोयीचा अभाव, पेशाची ताबडतोब गरज यामुळे ३६ टक्के शेतक-यांना कृषि उत्पादन साठवण्याची संध्य नाही असे दिसते.

५.३.१ शिक्षण निहाय हंगामानंतर साठवणूक

तक्ता क्रमांक ५.१ वरून असे दिसते की, शिक्षणाच्या वाढत्या पायरी बरोबर होकारार्थी उत्तर देणा-या शेतक-यांच्या संख्येत उत्तरोत्तर घट झाली. म्हणजे ८० टक्के निरक्षर, ५९.३८ टक्के प्राथमिक, ६५.२२ टक्के माध्यमिक, आणि ५० टक्के उच्च शिक्षित शेतकरी हे हंगामानंतर शेतमाल साठवणूक करतात. साधारणपणे शिक्षण स्तराच्या वाढत्या पायरीबरोबर नकारार्थी उत्तर देणा-या शेतक-यांच्या संख्येत उत्तरोत्तर वाढ दिसते. २० टक्के निरक्षर, ४०.६३ टक्के प्राथमिक, ३४.७८ टक्के माध्यमिक तर ५० टक्के उच्च शिक्षित शेतकरी हे हंगामानंतर ताबडतोब शेतमाल साठवणूक करीत नाहीत म्हणजे कृषि उत्पादन ताबडतोब विवून पेशात स्मांतर करतात.

५.३.२ व्यवसाय निहाय हंगामानंतर साठवणूक

पुढे दिलेल्या तक्ताक्रमांक ५.२ चे पृथक्करण असे करता येईल की, रकूण शेतकी व्यवसाय करणा-या शेतक-यांपैकी ६६.१३ टक्के शेतकरी साठवणूक करतात. मजूर व्यवसाय करणा-यांपैकी ६६.६७ टक्के शेतकरी साठवणूक करीत नाहीत. मात्र इतर व्यवसाय करणा-यांपैकी ६० टक्के शेतकरी साठवणूक करतात.

तस्ता कुमांक ५.१

शिक्षण निहाय हंगामानंतर साठवणूक

शिक्षण	साठवणूक करितात	साठवणूक करीत नाहीत	एकूण
	१२	३	१५
निरक्षर	[८०]	[२०]	[१००]
	[२३.५३]	[१०.३४]	[१८.८७]
	१९	१३	३२
प्राथमिक	[५९.३८]	[४०.६३]	[१००]
	[३७.२५]	[४४.८३]	[४०]
	१५	१८	३३
माध्यमिक	[६५.२२]	[३४.७८]	[१००]
	[२९.४१]	[२७.५९]	[२८.८५]
	५	५	१०
उच्च	[५०]	[५०]	[१००]
	[९.८]	[१७.२४]	[१२.५]
	५१	२९	८०
एकूण	[६३.७५]	[३६.२५]	[१००]
	[१००]	[१००]	[१००]

तबला कुं. ५. २.

व्यवसाय निहाय हंगामानंतर साठवणूक

क्र. क्र.	व्यवसाय	साठवणूक करतात.	साठवणूक करीत नाहीत.	एकूण
		४१	२१	६२
१.	शोली	[६६. १३]	[३३. ८७]	[१००]
		[८०. ३९]	[७२. ४१]	[७७. ५]
		१	२	३
२.	मजुरी व शोली	[३३. ३३]	[६६. ६७]	[१००]
		[१. ९६]	[६. ९०]	[२. ७५]
		९	६	१५
३.	इतर व्यवसाय व शोली	[६०]	[४०]	[१००]
		[१७. ६५]	[२०. ६९]	[१८. ७५]
		५१	२९	८०
	एकूण	[६३. ७५]	[३६. २५]	[१००]
		[१००]	[१००]	[१००]

५. ३. ३ अनुभव काठ निहाय हंगामानंतर साठवणूक :

५ वर्षांपर्यंत अनुभव असणा-या शेतक-यापैकी ५२.९४ टक्के शेतकरी साठवणूक करतात. ६ ते १० वर्ष अनुभव असणा-या शेतक-यापैकी ६९.२३ टक्के शेतकरी साठवणूक करतात. मात्र ११ ते २० वर्ष अनुभव असणारे ५६.२५ टक्के शेतकरी साठवणूक करीत नाहीत. जाणिव साठवणूक न करणा-या एकूण शेतक-यापैकी ३१.२ टक्के शेतकरी याच अनुभव गटातील आहेत. २० वर्षांपेक्षा जास्त अनुभव असणा-या शेतक-यापैकी ७६.४७ टक्के शेतकरी साठवणूक करतात व साठवणूक करणा-या एकूण शेतक-यापैकी ५०.९८ टक्के शेतकरी हे याच गटातील आहेत. शेतकरी म्हणून अनुभव काठ वाढत जाईल तसा शेतक-यांची साठवणूक सवय प्रवृत्तीत कमी जास्त प्रमाणात वाढ झालेली दिसते.

५. ३. ४. उत्पन्न निहाय हंगामानंतर साठवणूक :

एक हजार पर्यंत उत्पन्न असणारा एकही शेतकरी साठवणूक करताना दिसत नाही. १००१ ते ३०,००० या सर्व उत्पन्न गटातील शेतक-यापैकी सरासरी ६५.७६ टक्के शेतकरी साठवणूक करतात. तर यातील सर्वत्र उत्पन्न गटातील एकूण शेतक-यापैकी ३४.२४ टक्के शेतकरी साठवणूक करीत नाहीत. ३०,००१ पेक्षा जास्त उत्पन्न असणारे सर्व कृषक साठवणूक करतात. उत्पन्न पातळी वाढत गेलेला शेतकरी साठवणूक करण्याकडे साधारणपणे क्लमा जाते असे दिसते.

५. ३. ५ धारण क्षेत्रानुसार हंगामानंतर साठवणूक :

अर्धा हेक्टर पर्यंत क्षेत्र असणारे निम्न शेतकरी साठवणूक करतात. तर निम्ने साठवणूक करीत नाहीत. ०.५१ ते ५.५० हेक्टर यामधील सर्व धारण क्षेत्र गटातून सरासरी ६२.५ टक्के शेतकरी साठवणूक करतात तर ३७.५ टक्के शेतकरी साठवणूक करीत नाहीत. प्रत्येक धारण क्षेत्र आकारात वाढ होत असताना प्रत्येक गटात साठवणूक करण्याच्या प्रवृत्तीत साधारणपणे वाढ होत

मेली. १०. ५१ हेक्टरच्या वर उत्पन्न अंशणा-या एकूण शेतक-यांपैकी ८० टक्के शेतकरी साठवणूक करतात तर २० टक्के शेतकरी साठवणूक करीत नाहीत.

५. ३. ६ पीक प्रकार निहाय हंगामानंतर साठवणूक :

अन्न धान्य पिकविणा-या शेतक-यांपैकी ६५. ३८ टक्के, नगदी पीक घेणा-या शेतक-यांपैकी ६६. १३ टक्के, माजीपाला पिकविणा-यातील ६८. १८ टक्के, फळे घेणा-या शेतक-यांच्या पैकी ८७. ५ टक्के, शेतकरी साठवणूक करतात. एकूण साठवणूक न करणा-या शेतक-यांपैकी ८५. ७१ शेतकरी अन्न धान्य व नगदी पीक घेतात तर एकूण साठवणूक करणा-या शेतक-यांपैकी १९. ३ टक्के शेतकरी माजीपाला आणि फळे घेतात. हे विवेचन ताला क्रमांक ५. ३ वरून केले जाते.

तक्ता क्र. ५. ३.

पीक निहाय हंगामानंतर साठवणूक.

पीक प्रकार	साठवणूक करतात	साठवणूक करीत नाहीत	एकूण
	५१	२७	७८
अन्नधान्ये	[६५. ३८] [४४. ७४]	[३४. ६२] [४८. २२]	[१००] [४५. ८८]
नगदी	४१	२१	६२
	[६६. १३] [३५. ९६]	[३३. ८७] [३७. ५]	[१००] [३६. ४७]
माजीपाला	१५	७	२२
	[६८. १८] [१३. १६]	[३१. ८२] [१२. ५]	[१००] [१२. २४]
फळे	७	१	८
	[८७. ५] [६. १४]	[१२. ५] [१. ७८]	[१००] [४. ७१]
एकूण	११४	५६	१७०
	[६७. ०६] [१००]	[३२. ९४] [१००]	[१००] [१००]

५.४ साठवणूकीची कारणे :

जे शेतकरी हंगामानंतर शेतमाल साठवून ठेवतात त्यांच्याकडे साठवणूकीच्या कारणांची चौकशी केली. कांही शेतक-यांना एकापेक्षा जास्त पर्यायी कारणे सांगितली आहेत.

शेतक-यांनी मुख्यत्वे फक्त तीन कारणे प्रकटाने सांगितली होती "किंमत वाढण्याच्या अपेक्षेने " हे महत्वाचे कारण आहे. एकूण कारणे सांगणा-या शेतक-यांपैकी ३६.८४ टक्के शेतकरी किंमत वाढण्याच्या अपेक्षेने माल साठवून ठेवतात. दुसरे महत्वाचे कारण म्हणजे "किफायतशीर किंमत नसल्या कारणाने ३१.५८ टक्के शेतकरी माल साठवून ठेवतात. २६.३२ टक्के शेतक-यांकडे साठवणूक क्षमता असल्यामुळे साठवणूक करतात. तर ५.२६ टक्के शेतकरी इतर शेतकरी साठवतात म्हणून शेतमालाची साठवणूक करतात साठवणूक क्षमता असणा-या शेतक-यावर जास्तीची साठवणूक सोईचा प्रभाव पडणार नाही.

५.४.१ शिक्षण निहाय साठवणूक कारणे :

तज्ज्ञा कृमांक ५.४ अन्वये असे दिसते की, निरक्षरांपैकी ३८.४६ टक्के शेतक-यांकडे साठवणूक क्षमता आहे. ४० टक्के प्राथमिक शिक्षित शेतकरी किफायतशीर किंमत नसल्यामुळे शेतमाल साठवतात. किंमत वाढण्याच्या अपेक्षेने साठविणा-यांपैकी ३८.१० टक्के किफायतशीर किंमत नसल्यामुळे साठविणा-यांपैकी ४४.४५ टक्के, इतर शेतकरी साठवतात म्हणून साठविणा-यांपैकी ६६.६७ टक्के शेतकरी हे प्राथमिक शिक्षित आहेत. प्राथमिक शिक्षित कृषकामधाल प्रत्येकी ३५.२९ टक्के शेतकरी हे साठवणूक क्षमता असल्यामुळे आणि किंमत वाढण्याच्या अपेक्षेने शेतमाल साठवणूक करतात. साठवणूक क्षमता असणा-यांपैकी ४० टक्के शेतकरी माध्यमिक शिक्षित आहेत उच्च शिक्षित शेतक-यांपैकी ४२.८६ टक्के शेतकरी किंमत वाढण्याच्या अपेक्षेने आपला शेतमाल साठवतात.

तज्ज्ञता कुमांक ५.४

शिक्षण निहाय साठवणूक कारणो

शिक्षण	किंफायत किंमत नाही	साठवणूक क्षमता जाहे	किंमत वाढण्याची अपेक्षा	इतर शेतकरी साठवतात म्हणून	एकूण
	३	५	४	१	१३
निरक्षर	[२३.०८] [१६.६७]	[३८.४६] [३३.३३]	[३०.७७] [१९.०५]	[५.६९] [३३.३३]	[१००] [२२.८०]
प्राथमिक	८ [४०] [४४.४५]	२ [१०] [१३.३४]	८ [४०] [३८.१०]	२ [१०] [६६.६७]	२० [१००] [३५.०९]
माध्यमिक	५ [२९.४१] [२७.७८]	६ [३५.२९] [४०]	६ [३५.२९] [२८.५७]	— —	१७ [१००] [२९.८२]
उच्च	२ [२८.५७] [११.१२]	२ [२८.५७] [१०.३४]	३ [४२.८६] [१४.२९]	— —	७ [१००] [१२.२८]
एकूण	१८ [३१.५८] [१००]	१५ [२६.२२] [१००]	२१ [३५.८४] [१००]	३ [५.२६] [१००]	५७ [१००] [१००]

५. ४. २ व्यवसाय निहाय साठवणूक कारणो :

कृषि व्यवसाय करणा-यापैकी ३७. २१ टक्के शेतकरी किंमत वाढण्याच्या अपेक्षेने शेतमालाची साठवणूक करतात. किंमत वाढण्याच्या अपेक्षेने साठवणूक करणा-यापैकी ७६. १२ टक्के, किरायातशीर किंमत नसल्यामुळे शेतमाल साठविणा-यापैकी ७२. २२ टक्के, साठवणूक क्षमता असल्यामुळे साठविणा-यापैकी ८० टक्के शेतकरी तर इतर शेतकरी साठवितात म्हणून साठविणा-यापैकी ६६. ६७ टक्के शेतकरी हे फक्त "मशागत" व्यवसाय करतात. मजूर व्यवसाय करणारे सर्व शेतकरी इतर शेतकरी साठवितात म्हणून प्रत्यक्षा शेतमालाची साठवण करतात. इतर व्यवसाय करणा-यापैकी ३८. ४६ टक्के शेतकरी प्रत्येकी किंमत वाढण्याच्या अपेक्षेने व किरायातशीर किंमत नसल्यामुळे शेतमाल साठवितात.

५. ४. ३ अनुभव काळ निहाय साठवणूक कारणो :

याच वर्षापर्यंत अनुभव वर्ष असणा-यापैकी ५४. ५५ टक्के शेतकरी किंमत वाढण्याच्या अपेक्षेने शेतमाल ठेवतात. तर याच कारणासाठी शेतमाल साठविणा-या एकूण कृषकापैकी २८. ५७ टक्के शेतकरी हे या अनुभव गटातील आहेत. ६ ते १० वर्ष अनुभव असणा-यापैकी ४० टक्के शेतकरी हे किंमत वाढण्याच्या अपेक्षेने शेतमाल साठवितात तर इतर शेतकरी साठवतात म्हणून साठवणूक करणा-यापैकी ३३. ३३ टक्के शेतकरी हे या अनुभव गटातील आहेत. ११ ते २० वर्ष अनुभव असणा-यापैकी ५५. ५६ टक्के शेतकरी हे किंमत वाढण्याच्या अपेक्षेने माल साठवितात. इतर शेतकरी साठवतात म्हणून साठवणूक करणा-यापैकी ३३. ३३ टक्के शेतकरी हे या अनुभव गटातील आहेत. २० वर्षांपेक्षा जास्त अनुभव काळ असणा-यापैकी किरायातशीर किंमत नसल्यामुळे व साठवणूक क्षमता असल्यामुळे प्रत्येकी ३७. ०४ टक्के शेतकरी शेतकीमाल साठवितात. २० वर्षांपेक्षा जास्त अनुभव असलेले शेतकरी मुख्यत्वे किरायातशीर किंमत नसल्यामुळे व साठवणूक क्षमता असल्यामुळे शेतमाल साठवितात. तर २० वर्षांपेक्षा कमी अनुभव असलेले कृषक मुख्यत्वे किंमत वाढण्याच्या अपेक्षेने शेतमाल साठवितात.

५.४.४ उत्पन्न निहाय साठवणूक कारणी :

१००१ ते ५००० रुपये वार्षिक उत्पन्न असणारे शेतकरी हंगामानंतर किरायातशीर किंमत घेत नसल्यामुळे मुख्यत्वे साठवणूक करतात. १५००१ ते २०,००० रुपये उत्पन्न असणारे शेतकरी आपल्या जवळ साठवणूक क्षमता असल्यामुळे आणि किंमत वाढण्याच्या अपेक्षेने आणि ३०,००० रुपयांपेक्षा जास्त उत्पन्न असणारे शेतकरी आपल्या जवळ साठवणूक क्षमता असल्यामुळे धान्य साठवितात, तर ५००१ ते ३०,००० रुपये वार्षिक उत्पन्न असणारे शेतकरी किंमत वाढण्याच्या अपेक्षेने मुख्यत्वे साठवणूक करतात.

५.४.५ धारणाक्षेत्र निहाय साठवणूक कारणी :

दीड हेक्टर पर्यंत धारणा क्षेत्र असलेले शेतकरी, तसेच २.५१ ते ३.५०, ५.५१ ते ६.५० व ७.५१ ते ८.५० हेक्टर धारणाक्षेत्र असणारे शेतकरी मुख्यत्वे किरायातशीर किंमत नसल्यामुळे शेतमालाची साठवणूक करतात. १.५१ ते २.५० हेक्टर जमीन क्षेत्र असलेले शेतकरी साठवणूक क्षमता असल्यामुळे आणि किंमत वाढण्याच्या अपेक्षेने साठवणूक करतात. ३.५१ ते ५.५० हेक्टर जमीन असलेले शेतकरी किंमत वाढण्याच्या अपेक्षेने शेतमाल साठवणून ठेवतात.

५.४.६ पीठ प्रकार निहाय साठवणूक कारणी :

पुढील तक्ता क्रमांक ५.५ वरून असे दिसून आले की, नगदी पीठे घेणारे साठवणूक क्षमता आहे म्हणून व धान्य पिठविणारे शेतकरी मुख्यत्वे किंमत वाढण्याच्या अपेक्षेने तर फळे व भाजीपाला पिठविणारे शेतकरी मुख्यत्वे किरायातशीर किंमत घेत नाही म्हणून शेतमालाची साठवणूक करतात. यावरून शेतकरी-यांमध्ये आर्थिक प्रेरणा कार्यरत आहेत असे दिसून येते.

तक्ता क्रमांक ५५

पीठ प्रकार निहाय साठवणूक करणे

पीठ प्रकार	विकायतागीर किंमत नाही	साठवणूक क्षमता जाडे	किंमत घाटण्याच्या अपेक्षेने	इतर गैरकरी साठवतात म्हणून	एकूण
	१८	१५	२१	३	५७
अन्नधान्ये	[३१.५८]	[२६.३२]	[३६.८४]	[५.२६]	[१००]
	[४५]	[४६.८८]	[४६.६७]	[४२.८६]	[४५.२७]
	१२	१३	१८	३	४६
नगदी	[२६.०९]	[२८.२६]	[२३.१३]	[६.५२]	[१००]
	[३७]	[४०.६३]	[४०]	[४२.८६]	[३७.१०]
	७	२	४	१	१४
भाजीपाला	[५०]	[१४.२९]	[२८.५७]	[७.१४]	[१००]
	[१७.५]	[६.२५]	[८.८९]	[१४.२९]	[११.२९]
	३	२	२		७
फळे	[४२.८६]	[२८.५७]	[२८.५७]	-	[१००]
	[७.५]	[६.२५]	[४.४५]		[५.६५]
	४०	३२	४५	७	१२४
एकूण	[२३.५३]	[१८.८२]	[२६.४७]	[४.१२]	[१००]
	[१००]	[१००]	[१००]	[१००]	[१००]

५. ५ बाजार आवारातील गोदामात शेतकी उत्पादन ठेक्याची प्रवृत्ती :

शेतकरी आपला शेतकरी आपला शेतमाल बाजार आवारात विक्रीसाठी नेल्या नंतर तो माल आवारातील गोदामामध्ये ठेवतात का ? याची चौकशी केली असता सर्व शेतक-यांनी "होय" हे उत्तर दिले. म्हणजे प्रत्येक शेतकरी शेतमाल विक्रीसाठी बाजारातील गोदामाचा वापर करतात.

५. ६ बाजार आवारातील गोदामाचा वापर :

बाजार आवारात शेतकरी व्यापा-यांच्या मालकीच्या गोडावून मध्ये शेतमाल ठेवतात. त्यांची संख्या १५ टक्के आहे. कमिशन रजंट देत असलेल्या विना-तारणा कर्ज [उज्ज] तोड्या हा परिणाम होय. याशिवाय शेतक-यास शेतमाल विक्रीसाठी समक्ष थांबणे इच्छा असूनही शक्य होत नाही. यामुळे बरेच शेतकरी कमिशन रजंटच्या गोदामात माल टाकतात. एकूण शेतक-यांपैकी ५ टक्के शेतकरी वजार महामंडळाच्या गोदामाचा वापर करतात, पैकी २.५ टक्के शेतक-यांनी लेव्ही प्रसंगी माल या गोदामात ठेवला होता. मार्केट वेडेशनचे गोदाम आवारात असून देखील कोणत्याही शेतक-यांनी त्याचा वापर केला नाही.

५. ६. १ शिक्षण निहाय गोदाम वापर :

पुढील तक्ता क्रमांक ५. ६ वरून असे दिसते की, सर्व निरक्षर व उच्च शिक्षित शेतकरी व्यापा-यांच्या गोदामात माल ठेवतात. प्राथमिक शिक्षित शेतक-यांपैकी १३.७५ शेतकरी व्यापा-यांच्या गोदामाचा वापर करतात. एकूण व्यापारी गोदामाचा वापर करणा-यांपैकी ७१.४७ व टक्के शेतकरी हे प्राथमिक शिक्षित आहेत. वजार महामंडळाच्या गोदामाचा वापर करणा-यांपैकी

२९.४७ टक्के शेतकरी हे प्राथमिक शिक्षित आहेत. बखार महामंडळाच्या गुदामाचा वापर करणा-यांपैकी निम्मे शेतकरी प्राथमिक शिक्षित आहेत व निम्मे शेतकरी माध्यमिक शिक्षित आहेत. माध्यमिक शिक्षित कुष्कापैकी ९१.३ टक्के शेतकरी व्यापा-यांच्या गुदामाचा वापर करतात. वाढत्या शिक्षणाबरोबर बखार महामंडळाच्या गुदामाचा वापर वाढताना दिसत नाही.

तक्ता क्रमांक ५.६

शिक्षण निहाय गोदाम वापर

शिक्षण	व्यापा-यांच्या मालकीचे गोदाम	बखार महामंडळाच्या मालकीचे गोदाम	एकूण
	१५		१५
निरक्षर	[१००]	-	[१००]
	[१९.७३]		[१८.७५]
	३०	२	३२
प्राथमिक	[९३.७५]	[६.२५]	[१००]
	[२९.४७]	[५०]	[४०]
	२१	२	२३
माध्यमिक	[९१.३]	[८.७]	[१००]
	[२७.६३]	[५०]	[२८.७५]
	१०		१०
उच्च	[१००]	-	[१००]
	[१३.१६]		[१३.५]
	७६	४	८०
एकूण	[९५]	[५]	[१००]
	[१००]	[१००]	[१००]

५.६.२ व्यवसाय निहाय गुदाभावा वापर :

तक्ता क्रमांक ५.७

व्यवसाय निहाय गुदाभावा वापर

व्यवसाय	व्यापार-वाणि या वापर	गोदाभा वापर	व्यापार महामंडळाच्या गोदाभावा वापर	एकूण
१. शोती	५८ [२३.५५] [७८.३८]	४	४ [६.४५] [१००]	६२ [१००] [७७.५]
२. मयूरी व शोती	३ [१००] [४.०५]	-	-	३ [१००] [३.७५]
३. इतर व्यवसाय व शोती	१५ [१००] [२०.२७]	-	-	१५ [१००] [१८.७५]
एकूण	७८ [२५ -] [१००]	४	४ [५] [१००]	८६ [१००] [१००]

तस्ता कुमांक ५.७ वस्तु असे म्हणता येईल की, फक्त शोती व्यवसाय करणा-या कृषकांपैकी २५.५५ टक्के शेतकरी व्यापा-यांच्या गुदामाचा वापर करतात. व्यापा-यांच्या गुदामाचा वापर करणा-यांपैकी ७८.५८ टक्के लोक फक्त शोती करतात. वडार महाप्रंडळाचा वापर करणारे सर्व शेतकरी फक्त शोती व्यवसाय करणारे आहेत. मजूर व्यवसाय करणारे आणि इतर व्यवसाय करणारे सर्व शेतकरी फक्त व्यापा-यांच्या गुदामाचाच वापर करतात.

५.६.३ अनुभव काळ निहाय गुदाम वापर :

पाच वर्षांपर्यंत अनुभव असणा-यांपैकी २४.१२ टक्के शेतकरी व्यापा-यांच्या गुदामात कृषि माल ठेवतात. ६ ते १० वर्षे अनुभव असणारे सर्व शेतकरी व्यापा-यांच्या गुदामाचा वापर करतात. ११ ते २० वर्षे अनुभव असणा-या शेतक-यांपैकी ८७.५ टक्के शेतकरी, २० वर्षांपेक्षा जास्त अनुभव असणा-यांपैकी २७.०६ टक्के शेतकरी हे व्यापा-यांच्या गुदामात शेतमाल ठेवतात. वडार महाप्रंडळाचा वापर करणा-यांपैकी ५० टक्के शेतकरी ११ ते २० वर्षे अनुभव गटातील आहेत.

५.६.४ उत्पन्न निहाय गुदाम वापर :

१००१ ते १०,००० आणि २०,००० स्वयां पेक्षा जास्त उत्पन्न गटातील शेतक-यांपैकी फक्त चार [७.८४ टक्के] शेतकरी वडार महाप्रंडळाच्या गुदामाचा वापर करतात. बाकी उत्पन्न गटातील सर्व शेतकरी व्यापा-यांच्या गुदामांचा वापर करतात.

५.६.५ धारणाक्षेत्र निहाय गुदाम वापर :

अर्धा हेक्टर ते दोड हेक्टर ५.५१ ते ६.५० हेक्टर व १०.५१ हेक्टर पेक्षा जास्त जमीन धारणा क्षेत्र असणा-या २२ शेतक-यांपैकी फक्त ४ शेतकरी

[१८.१८ टक्के] वखार महामंडळाच्या गुदामांचा वापर करतात. उरलेले तर्ज शेतकरी व्यापा-यांच्या गुदामांचा शेतमाल ठेवण्यासाठी वापर करतात.

५.६.६ पीक प्रकार निहाय गुदाम वापर :

तक्ता क्रमांक ५.८

पीक प्रकार निहाय गुदाम वापर

पीक प्रकार	व्यापा-यांचे गुदाम	वखार महामंडळाचे गुदाम	एकूण
	७४	४	७८
जन्नधान्ये	[२४.८७]	[५.१२]	[२९.९९]
	[४६.२५]	[४०]	[८६.२५]
	५२	३	५५
नगदी	[२५.१६]	[४.८४]	[३०.००]
	[३६.८७]	[३०]	[६६.८७]
	२०	२	२२
माजीपाला	[२०.२]	[२.१]	[२२.३]
	[१२.५]	[२०]	[३२.५]
	७	१	८
फळे	[८७.५]	[१२.५]	[१००.०]
	[४.३८]	[१०]	[१४.३८]
	१६०	१०	१७०
एकूण	[२४.१२]	[५.८८]	[२९.९९]
	[१००]	[१००]	[२००]

अन्नधान्य पिकविणा-या शेतक-यांपैकी १४.८७ टक्के शेतकरी व्यापारी गोदाभावा वापर करतात. एकूण व्यापा-यांचे गुदाम वापर करणा-यांपैकी ४६.२५ टक्के शेतकरी अन्नधान्य पिकवितात. एकूण वखार महामंडळाच्या मालकीच्या गोदामात माल ठेवणा-यांपैकी ४० टक्के शेतकरी अन्नधान्याचे पीक घेतात. नगदी पीक घेणा-यांपैकी १५.१६ टक्के शेतकरी व्यापा-यांच्या गोदामात माल ठेवतात. माजीपाला व फळे पिकविणा-या शेतक-यांपैकी व्यापा-यांच्या गुदामाच्या वापर करणारे अनुक्रमे १०.१ टक्के व ८७.५ टक्के शेतकरी आहेत असे तक्ता क्रमांक ५.८ वरून समजते.

५.४ बाजार आवारातील साठवणूक सोय :

एकूण अन्धात गावातील शेतक-यांच्या मते बाजार आवारातील साठवणूक सोय पुरेशी आहे की नाही याची चौकशी केली असता, ५३.७५ टक्के शेतक-यांनी ही सोय पुरेशी आहे असे सांगितले. तर ४६.२५ टक्के शेतक-यांच्या दृष्टीने गुदाम सोय अपुरी आहे. शेतक-यांच्या काव्यासाठी गुदाम सोईत वाढ करणे प्रत्येक वेळी गरजेचे असते.

५.८ अधिक साठवणूकीसाठी स्वप्नी प्राधान्य :

बाजारात होणारी शेतमालाची आवक सतत वाढत असल्यामुळे कृषि बाजारातील साठवणूकीच्या सोयी अपू-रा पडत आहेत. या सोयी वाढविणे गरजेचे आहे. ५३.७५ टक्के शेतक-यांच्या मते बाजार समितीनेच साठवणूकीची सोय वाढवावी. तर राज्य वखार महामंडळाने आपली साठवणूक सोय वाढवावी असे २६.२५ टक्के शेतक-यांना व केंद्रीय वखार मंडळाने आपली सोय वाढवावी असे २० टक्के शेतक-यांना वाटते.

५.८.१ शिक्षण निहाय साठवणूक स्वप्नी प्राधान्य :

तक्ता क्रमांक ५.९ वरून असे म्हणता येते की, निरक्षर [५३.७५ टक्के] प्राथमिक शिक्षित [५० टक्के] व माध्यमिक शिक्षित [६५.२२ टक्के] यांचा

प्राधान्याने कौल बाजार समितीने साठवणुकीच्या साई वाढविण्याकडे आहे. तर उच्च शिक्षणात ५० टक्के शेतक-यांना राज्य वजार महामंडळाने हे काम हाती घ्यावे असे वाटते.

तक्ता क्रमांक ५.९

शिक्षण निहाय साठवणुक सजन्ती

शिक्षण	केंद्रीय वजार महामंडळ	राज्य वजार महामंडळ	बाजार समिती	एकूण
	४	३	८	१५
निरक्षर	[२६.६७] [२५]	[२०] [१४.२९]	[५३.३४] [१८.६]	[१००] [१८.७५]
	८	८	१६	३२
प्राथमिक	[२५] [५०]	[२५] [३८.१]	[५०] [३७.२१]	[१००] [७०]
	३	५	१५	२३
माध्यमिक	[१३.०४] [१६.७५]	[२१.७४] [२३.८१]	[६५.२२] [३४.८८]	[१००] [२८.७५]
	१	५	४	१०
उच्च	[१०] [६.२५]	[५०] [२३.८१]	[४०] [९.३]	[१००] [१२.५]
	१६	२१	४३	८०
एकूण	[२०] [१००]	[२६.२५] [१००]	[५३.७५] [१००]	[१००] [१००]

५.८.२ व्यवसाय निहाय साठवणूक सज्जती प्राधान्य :

तक्ता क्रमांक ५.१० वरून असे समजते की, फक्त मशागत व्यवसाय करणा-यांपैकी ५२.२३ टक्के शेतकरी जादा साठवणूक सोयी पुरविण्यासाठी बाजार समितीस प्रोत्साहित करतात. राज्य वखार महामंडळास प्रोत्साहित करणा-यांपैकी ७१.४३ टक्के, केंद्रीय वखार महामंडळास प्रोत्साहित करणा-यांपैकी ८७.५ टक्के शेतकरी फक्त शेत व्यवसाय करतात. एकूण मजूर व्यवसाय करणा-या शेतक-यांपैकी ६६.६७ टक्के शेतकरी व इतर व्यवसाय करणा-यांपैकी ५३.३४ टक्के शेतकरी बाजार समितीस प्राधान्य देतात.

तक्ता क्रमांक ५.१०

व्यवसाय निहाय साठवणूक सज्जती प्राधान्य

व्यवसाय	केंद्रीय वखार महामंडळ	राज्य वखार महामंडळ	बाजार समिती	एकूण
	१४	१५	३३	६२
१. शेतकरी	[७२.५८] [८७.५]	[२४.१९] [७१.४३]	[५३.२३] [७६.७४]	[१००] [७७.५]
२. मजुरी व शेतकरी	-	१ [३३.३४] [४.७६]	२ [६६.६७] [४.६५]	३ [१००] [३.७५]
३. इतर व्यवसाय व शेतकरी	२ [१३.३३] [१२.५]	५ [३३.३३] [२३.८१]	६ [५३.३४] [१८.६०]	१५ [१००] [१८.७५]
एकूण	१६ [२०] [१००]	२१ [२६.२५] [१००]	४३ [५३.७५] [१००]	८० [१००] [१००]

५.८.३ अनुभवकाळ निहाय साठवणूक सजन्ती प्राधान्य :

सर्व अनुभव गटातील शेतकऱ्यांच्या बाजारसमितीने साठवणूकीच्या सोयी करण्यावर भर आहे. ११ ते २० वर्षे या अनुभव गटातील शेतकरी वगळता बाकीच्याचा दुसरा प्राधान्य क्रम राज्य वखार मंडळाला व तिसरा क्रम केंद्रीय वखार मंडळाला आहे. ११ ते २० वर्षे अनुभव गटातील शेतकरी मात्र केंद्रीय वखार मंडळाला दुसरा व राज्य वखार मंडळाला तिसरा प्राधान्य क्रम देतात.

५.८.४ उत्पन्न निहाय साठवणूक सजन्ती प्राधान्य :

एक हजार स्मार्पयित उत्पन्न असणारे शेतकरी केंद्रीय वखार मंडळ व बाजार समिती या दोन्ही संघटनांना माल साठवणूकीच्या सोयी वाढविण्यास तारक्याच प्रमाणात प्रोत्साहित करतात. १०००१ ते १५००० रुपये आणि २५००१ ते ३०,००० रुपये वार्षिक उत्पन्न असणा-या शेतकऱ्यांचे गट वगळता इतर सर्व उत्पन्न गटातील शेतकरी बाजार समितीला प्राधान्य देतात. १००१ ते १५००० रुपये उत्पन्न गटातील शेतकरी बाजार समिती आणि राज्य वखार मंडळ यांना तारके प्राधान्य देतात. २५००१ ते ३०००० रुपये व उत्पन्न गटातील शेतकरी मात्र तिन्ही सजन्तीजना तारके प्राधान्य देतात.

५.८.५ धारण क्षेत्र निहाय साठवणूक सजन्ती प्राधान्य :

अर्धा हेक्टर पर्यंत शेत क्षेत्र असलेले सर्व शेतकरी बाजार समितीस, तर ५.५१ ते ६.५० हेक्टर शेत क्षेत्र असलेले सर्व शेतकरी केंद्रीय वखार मंडळाला प्राधान्य क्रम देतात. २.५१ ते ३.५० हेक्टर, ७.५१ ते ८.५० हेक्टर व ९.५१ ते १०.५० हेक्टर शेत क्षेत्र असलेल्या शेतकऱ्यांच्या राज्य वखार मंडळाने साठवणूक सोयी पुरविण्याकडे प्राधान्य क्रम आहे हे विशेष होय.

५.८.६ पीक प्रकार निहाय साठवणूक सज्जती प्राधान्य :

तक्ता क्रमांक ५.११

पीक प्रकार निहाय साठवणूक सज्जती प्राधान्य

पीक प्रकार	केंद्रीय बजार महामंडळ	राज्य बजार महामंडळ	बाजार समिती	स कू ण
	१६	२२	४०	७८
जन्नधान्ये	[२०.५१] [४८.४८]	[२८.२१] [४७.८३]	[५१.२८] [४३.९६]	[१००] [४५.८८]
	११	१७	३४	६२
नगदी	[१७.१४] [३३.३३]	[२७.४२] [३६.९६]	[५४.८४] [३७.३६]	[१००] [३६.४७]
	५	४	१३	२२
भाजीपाल	[२२.७३] [१५.१६]	[१८.१८] [८.६९]	[४९.०९] [१४.२८]	[१००] [१२.९४]
	१	३	४	८
फळे	[१२.५] [३.०३]	[३७.५] [६.५२]	[५०] [४.४०]	[१००] [४.७१]
	३३	४६	९१	१७०
सकूणा	[१९.४१] [१००]	[२७.०६] [१००]	[५३.५३] [१००]	[१००] [१००]

तक्ता क्रमांक ५.११ वरून असे दिसते की, अन्नधान्ये, नगदी पीके व फळे विक्रीविणारे शेतकरी बाजार समिती, राज्य वखार महामंडळ व केंद्रीय वखार महामंडळ असा साठवणुकीच्या नव्या सोयी पुरविण्याच्या बाबतीत अग्रक्रम लावतात. माजीपाला विक्रीविणारे शेतकरी बाजार समितीला प्राधान्य देत असले तरी केंद्रीय वखार मंडळात दुसरा व राज्य वखार मंडळात तिसरा क्रम देतात.

५.२ बाजार माहिती माध्यम :

निवडलेल्या अभ्यास गांवातील शेतक-यांना उपलब्ध बाजार माहिती माध्यमाबाबत माहिती देण्याच्या हेतूने पहाणी केली. बाजारासंबंधी विशेषतः शेतमालाच्या किंमती विषयी माहिती मिळविण्याकरीता शेतक-यांनी रकापेक्षा जास्त माध्यमांचा अवलंब केला आहे. एकूण बाजार माहिती माध्यमापैकी ४०.४४ टक्के म्हणजे सर्वात जास्त शेतकरी इतर शेतक-यांमार्फत बाजार माहिती घेतात. २०.५९ टक्के शेतकरी अनियमितपणे बाजार माहितीसाठी जावारात भेट देतात. १९.१२ टक्के शेतकरी "रेडीओ" मार्फत, ११.०३ टक्के शेतकरी "दातमी पत्रामार्फत", ५.८८ टक्के शेतकरी "व्यापारी व कमिशन रजंट" मार्फत तर २.९४ टक्के शेतकरी हे शोती विभागामार्फत माहिती मिळवितात असे दिसले.

यावरून असे दिसते की, फारच थोडे शेतकरी त्यांच्या जिष्ठान्याच्या असलेल्या प्रश्नाबद्दल स्वतः कष्ट घेऊन मूळ स्रोताकडून विश्वासाहर्ष माहिती मिळविण्याचा प्रयत्न करतात.

५.२.१ शिक्षण निहाय बाजार माहिती माध्यम :

तक्ता क्रमांक ५.१२ वरून असे दिसते की, साधारणपणे शिक्षणाच्या चढत्या पायरीबरोबर प्रत्येक शिक्षक गटातून इतर शेतक-यांकडून व बाजाराला

मेट देऊन बाजार माहिती घेणा-याचे प्रमाण कमी होत जात आहे. याविरोध प्रत्येक शिक्षण गटातील शेतक-यांचे व्यापारी व कमिशन एजंट, रेडीओ व बातमीपत्र या माध्यमातून माहिती मिळविणा-यांचे प्रमाण वाढत आहे. म्हणजे शिक्षणाच्या वाढी बरोबर प्रमाणित व विश्वासार्ह माहिती मिळविण्याकडे शेतक-यांचा कल वाढत आहे ही स्वागतार्ह बाब आहे.

तक्ता क्रमांक ५.१२

शिक्षण निहाय बाजार माहिती माध्यम

शिक्षण	अनियमित बाजार मेट	इतर कृषकां मार्फत	व्यापारी व कमिशन एजंट	रेडीओ	बातमी पत्र	शेती विभाग	एकूण
	७	११	१	२	१	-	२२
निरक्षर	[३१.८१] [२५]	[५०] [२०]	[४.५५] [१२.५]	[९.०९] [७.६९]	[४.५५] [६.६७]	-	[१००] [१६.१८]
प्राथमिक	[२२.४१] [४६.४३]	[३९.६६] [४१.८१]	[६.९०] [५०]	[१५.५२] [३४.६१]	[१२.०८] [४६.६७]	[५.४४] [५०]	[१००] [४२.६५]
माध्यमिक	[१४.७१] [१७.८६]	[४४.१२] [२७.२७]	[८.८२] [३७.५]	[२३.५३] [३०.७७]	[८.८२] [२०]	-	[१००] [२५]
उच्च	[१३.६४] [१०.७१]	[२७.२७] [१०.९१]	-	[३१.८२] [२६.९१]	[१८.१८] [२६.६६]	[२.०९] [५०]	[१००] [१६.१८]
एकूण	२८	५५	८	२६	१५	४	१३६
	[२०.५९] [१००]	[४०.४४] [१००]	[५.८८] [१००]	[१९.१२] [१००]	[११.०३] [१००]	[२.९४] [१००]	[१००] [१००]

५.९.२ व्यवसाय निहाय बाजार माहिती माध्यम :

तक्ता क्रमांक ५.१३ वरून असे दिसते की, शोती हा एकमेव व्यवसाय करणारे लोक इतर शोतकरी [४१.९० टक्के], अनियमित बाजार मेट [२१.९० टक्के] रेडिओ [१८.१० टक्के], बातमीपत्र [९.५२ टक्के], व्यापारी व कमिशन खंड [५.७१ टक्के] व शोती विभाग [२.८६ टक्के] या माध्यमा मार्फत उतरत्या क्रमाने माहिती मिळवितात. मजूरी हा मुख्य व्यवसाय असणारे शोतकरी इतर शोतक-यांकडून माहिती मिळविण्याला प्राधान्य देतात. तर अनियमित बाजार मेट आणि व्यापारी व कमिशन खंड यांच्याकडून सारक्या संख्येने माहिती घेतात. इतर व्यवसाय करणारे शोतकरी मात्र इतर शोतक-यांकडून माहिती मिळविण्या बालो-बाल रेडिओ कडून व त्या बालोबाल बातमीपत्रकातून मिळविणे पसंत करतात.

तक्ता क्रमांक ५.१३

व्यवसाय निहाय बाजार माहिती माध्यम

व्यवसाय	अनियमित बाजार मेट	इतर कृष्णा मार्फत	व्यापारी व कमिशन खंड	रेडिओ	बातमी पत्र	शोती विभाग	एकूण
	२३	४४	६	१९	१०	३	१०५
शोती	[२१.९०] [८२.१४]	[४१.९०] [८०]	[५.७१] [७५]	[१८.१०] [७३.०८]	[९.५२] [७५]	[२.८६] [७५]	[१००] [७७.२१]
मजूरी व शोती	[२५] [३.५७]	[५०] [३.६४]	[२५] [१२.५]	[-] [-]	[-] [-]	[-] [-]	[१००] [२.९४]
इतर व्यवसाय व शोती	[१४.८१] [१४.२९]	[३३.३३] [१६.३६]	[३.७०] [१२.५]	[२५.९३] [२६.९२]	[१८.५२] [२५]	[३.७] [२५]	[१००] [१९.८५]
एकूण	२८	५५	८	२६	१५	४	१३६
	[२०.५९] [१००]	[४०.४४] [१००]	[५.८८] [१००]	[१९.१२] [१००]	[११.७३] [१००]	[२.९४] [१००]	[१००] [१००]

५. २.३ अनुभव निहाय बाजार माहिती माध्यम :

शेतकरी म्हणून असणारा अनुभव आणि माहिती मिळविण्याचे माध्यम यामधील संबंध तपासता असता अनुभवातील वाढी बरोबर किंवाताई माहिती मिळविण्याकडील कल वाढलेला दिसून येत नाही. उलट कमी अनुभव असलेले शेतकरी [१० वर्षांपर्यंत] इतर शेतक-यांकडून माहिती मिळविण्या-खालोखाल रेडिओ, अनियमित भेट व वर्तमान पत्र या क्रमाने माहिती माध्यमे निवडतात व व्यापारी आणि कमिशन एजंट यांकडून माहिती मिळविण्याला कमी महत्त्व देतात. कमी अनुभव असलेले म्हणजे तुलनेने तस्य शेतकरी जास्त किंवाताई माहिती माध्यम निवडतात हे स्वागतार्ह आहे. ११ वर्षांपेक्षा जास्त अनुभव असलेले शेतकरी इतर शेतकरी व अनियमित भेट या नंतर रेडिओ व वर्तमानपत्र या साधनांना महत्त्व देतात.

५. २.४ उत्पन्न निहाय बाजार माहिती माध्यम :

सर्वेक्षणाखालील शेतक-यांचे उत्पन्ना प्रमाणे गट केव्हास माध्यमा-बद्दल त्यांची पसंती उत्पन्न गटाप्रमाणे बदलत असलेली दिसून येते. १००० रुपयांपर्यंत वार्षिक उत्पन्न गटातील शेतकरी दोनच मार्गांनी बाजारपेठे बद्दल माहिती मिळवितात, इतर शेतकरी व बाजारपेठेला अनियमित भेट हा त्यांचा प्राधान्यक्रम आहे. १००१ ते १०,००० रुपये उत्पन्न गटातील शेतकरी इतर शेतक-यांकडून माहिती मिळविण्या खालोखाल रेडिओ, बाजारपेठेला अनियमित भेट व बातमीपत्र अशा प्राधान्य क्रमाने माहिती मिळवितात. १०,००१ ते १५,००० रुपये उत्पन्न गटातील शेतकरी अनियमितपणे का डॉर्बना पण बाजारपेठेला भेट देऊन माहिती मिळविण्याला महत्त्व देतात. त्या खालोखाल इतर शेतकरी व रेडिओ हे त्यांचे समान अग्रक्रम आहेत. १५,००१ ते २०,००० रुपये उत्पन्न मिळविणारे कृषक, इतर शेतकरी, बाजारपेठेला भेट, रेडिओ, वर्तमानपत्र या अग्रक्रमाने माहिती

मिळविण्याच्या साधनांचा वापर करतात. २०,००१ ते २५,००० रुपये उत्पन्न गटातील शेतकरी इतर शेतक-यांकडून माहिती मिळविण्याला अग्रेसर तर बाजारपेठेला भेट, रेडिओ व वर्तमानपत्र या तीन साधनांना सारखेच महत्त्व देतात. तर २५,००१ ते ३०,००० रुपये उत्पन्न गटातील शेतकरी इतर शेतकरी व रेडिओ यांना प्रथम क्रमांकाचे व बाजारपेठेला भेट व वर्तमानपत्र या दोन साधनांना सारखेच पण दुस-या क्रमांकाचे स्थान देतात. ३०,००१ रुपयापेक्षा जास्त उत्पन्न असणा-या गटातील शेतकरी बाजारपेठेला अनियमित भेट, व्यापारी व कमिशन एजंट आणि शेतकी विभाग या तीनही स्रोतांना सारखेच महत्त्व देतात.

५. २.५ धारण क्षेत्र निहाय बाजार माहिती माध्यम :

शेतक-यांची जमीन धारण क्षेत्राप्रमाणे वर्गवारी करून माहिती देणा-या माध्यमांशी संबंध लावला असता असे दिसून येते की, अडीच ते साडेतीन हेक्टर धारण क्षेत्रातील शेतक-यांचा अपवाद वगळता साडेपाच हेक्टर धारण क्षेत्रापर्यंतचे शेतकरी, ^{इतर शेतकरी,} बाजार पेठेला अनियंत्रित भेट, रेडिओ, ^{इतर शेतकरी,} व वर्तमानपत्र या प्राधान्य क्रमाने माहिती साधनांचा वापर करतात. अडीच ते साडेतीन हेक्टर धारण क्षेत्र असलेले शेतकरी बाजारपेठेच्या भेटीपेक्षा रेडिओवरील बाजारभाषाच्या बातम्यांना जास्त महत्त्व देतात. ५.५१ ते ६.६० हेक्टर धारण क्षेत्र असणारे शेतकरी बाजारपेठेला भेट देऊन शेतमालाच्या दराची माहिती मिळविण्याला सर्वाधिक महत्त्व देतात. त्या बालोबाल कमिशन एजंट व व्यापारी यांच्याकडील माहितीला तर इतर शेतकरी, रेडिओ व बातमीपत्र यांना सारखेच महत्त्व देतात. ६.५१ ते ७.५० हेक्टर जमीन असणारे शेतकरी इतर शेतक-यांना प्राधान्य स्थान तर बाजारपेठेला भेट व कमिशन एजंट व व्यापारी यांच्याकडील

तबला क्रमांक ५.१४

पीक प्रकार निहाय बाजार माहिती माध्यम

शिक्षण	अनियमित बाजार भेट	इतर रेतक-यां मार्फत	व्यापारी व कमिशन एजंट	रेडिओ	बातमी पत्र	श्रीती विभाग	एकूण
	२६	५३	८	२३	१७	४	१३१
अन्नधान्ये	[१९.८५] [५२]	[४०.४६] [४४.५४]	[६.११] [४४.४४]	[१७.५६] [४५.१]	[१२.९८] [४७.२२]	[३.०५] [५७.१४]	[१००] [४६.६२]
	१७	४५	७	१९	१३	२	१०३
नगदी	[१६.५] [३४]	[४३.७] [३७.८२]	[६.८] [३८.८९]	[१८.४५] [३७.२५]	[१२.६१] [३६.११]	[१.९४] [२८.५७]	[१००] [३६.६५]
	५	१६	३	७	५	१	३७
माजीपत्ता	[१३.५१] [१०]	[४३.२४] [१३.४५]	[८.११] [१६.६७]	[१८.९१] [१३.७३]	[१३.५१] [१३.८९]	[२.७०] [१४.२९]	[१००] [१३.१७]
	२	५	-	२	१	-	१०
फळे	[२०] [४]	[५०] [४.०२]	-	[२०] [३.९२]	[१०] [२.७८]	-	[१००] [३.५६]
	५०	११९	१८	५१	३६	७	२८१
ए कू णा	[१७.७९] [१००]	[४२.३५] [१००]	[६.४१] [१००]	[१८.१५] [१००]	[१२.८१] [१००]	[२.४९] [१००]	[१००] [१००]

माहितीला दुस-या क्रमांकाचे महत्व देतात. ७.५१ ते ८.५० हेक्टर जमीन असणारे शेतकरी बाजारपेठेला भेट, इतर शेतकरी, यांना अनुक्रमे पहिला व दुसरा क्रमांक तर कमिशन स्रॅट, व्यापारी व रेडिओ यांना तारखा पण तिसरा क्रमांक देतात. ९.५१ ते १०.५० हेक्टर जमीन धारक इतर * शेतक-यां-मार्फत माहिती मिळविण्याला पहिला क्रमांक तर बाजारपेठेला भेट, रेडिओ, बातमीपत्र, शोती विभाग यांना तमान महत्व देतात. १०.५१ हेक्टर पेक्षा जास्त जमीन असणारे शेतकरी इतर शेतकरी व रेडिओ यांना पहिला तर बाजारपेठेला भेट व बातमीपत्र या माध्यमांना दुसरा क्रमांक देतात.

५.९.६ पीक प्रकार निहाय बाजार माहिती माध्यम :

पुढे दिलेल्या तक्ता क्रमांक ५.१४ वरून जसे जाटवते की, नगदी पीक घेणारे व अन्नधान्य पिकविणारे शेतकरी, इतर शेतकरी, बाजारपेठेला अनियमित भेट, रेडिओ, वर्तमानपत्र, कमिशन स्रॅट व व्यापारी आणि शोती विभाग असा माहितीच्या माध्यमांचा क्रम लावतात. फळे पिकविणारे शेतकरी, इतर शेतक-यांकडून माहिती मिळविण्याला अनुक्रम देतात तर बाजारपेठेला अनियमित भेट व रेडिओ यांना दुसरा तर वर्तमान पत्राला माहितीचे माध्यम म्हणून तिसरा क्रम देतात. भाजीपाला पिकविणा-या शेतक-यांची पसंती थोडी वेगळी आहे. त्यांचा अनुक्रम इतर शेतकरी, रेडिओ, बाजारपेठेला भेट व वृत्तपत्र, कमिशन स्रॅट व व्यापारी आणि शोती विभाग असा आहे.

५.१० बाजार माहिती न मिळण्याबाबत प्रसंग :

बाजारातील किंमतीबाबत शेतक-यांना माहिती मिळते का हे पाहण्यासाठी शेतक-यांना बाजार माहिती न मिळण्याबाबत प्रसंग येतात का ? असा प्रश्न करण्यात आला. त्यांच्या उत्तरावरून जसे दिसून येते की, ६८.७५ टक्के

शेतकऱ्यांना नियमितपणे बाजार माहिती मिळते. त्यांना बाजार माहिती न मिळण्याबाबत कधीच प्रसंग आला नाही. तर २३.७५ टक्के शेतकऱ्यांना असा प्रसंग कधी तरीच येतो. तर ७.५ टक्के शेतकऱ्यांना बाजार माहिती मिळण्याबाबत नेहमीच अडचणी येतात. ज्यांच्यावर विसंबून राहणे योग्य नाही असे बाजार माहिती माध्यम म्हणजे इतर शेतकरी होय. इतर शेतकरी हे शेतकऱ्यांच्या वर्गानुसार माहिती देतात यामुळे माहितीतील सत्यतेचा भाग कमी होण्याची शक्यता असते. बाजार अधिपत्या खालील गांवातून जादा व विवक्षनीय माहितीचे प्रसारण करण्याची सोय करण्यावर जोर द्यावा. विस्तृत प्रमाणात माहितीचे प्रकटीकरण असणे महत्वाचे आहे. बाजार माहिती बाजार संबंधी उपलब्ध करीत नाही तर उत्पादन उपायासाठीही आवश्यक असते.

५.१०.१ शिक्षण निहाय माहिती न मिळण्याबाबत प्रसंग :

तज्ज्ञा क्रमांक ५.१५ वरून असे दिसून आले की, शिक्षणाच्या वाढत्या पातळी बरोबर माहिती नियमितपणे मिळण्याचे प्रमाण वाढते असल्याचे सर्वसामान्यांपणे निदर्शनास येते. निरक्षर शेतकऱ्यांना माहिती मिळण्यात फारशी अडचण येत नाही असे दिसते. प्राथमिक शिक्षण झालेल्या शेतकऱ्यांच्याबाबतीत माहिती न मिळण्याचे प्रसंग कमी असले तरी माध्यमिक शिक्षण झालेल्या शेतकऱ्यांच्या बाबतीत ते तुलनेने जास्त आहेत व उच्च शिक्षितांच्या बाबतीत परत थोड्या प्रमाणात कमी आहेत.

५.१०.२ व्यवसाय निहाय बाजार माहिती न मिळण्याबाबत प्रसंग :

तज्ज्ञा क्रमांक ५.१६ वरून असे दिसते की, शोती हा एकमेव व्यवसाय करणाऱ्यांपैकी ७२.५८ टक्के शेतकऱ्यांना सतत माहिती मिळते. मजूर व्यवसाय करणाऱ्या शेतकऱ्यांपैकी ६६.६७ टक्के व इतर व्यवसाय करणाऱ्यांपैकी ५३.३४ टक्के शेतकऱ्यांना सतत माहिती मिळते. बाजारपेठेसंबंधी माहिती मिळण्यात शोती करणाऱ्यांपैकी फक्त ४ [६.४५ टक्के] लोकांना व इतर व्यवसाय करणाऱ्यां-

पैकी दोन [१३.३३ टक्के] लोकांना सतत उडवणी येतात. मगूर शेतकऱ्यांना
जगा उडवणी जाणवत नाहीत.

तक्ता क्रमांक ५.१५

शिड्ड्या निहाय माहिती न मिळण्याबाबत पूर्तग

शिड्ड्या	माहिती मिळण्यात नेहमी उडवणी येतात	माहिती मिळण्यात कधीतरी उडवणी येतात	माहिती नेहमी मिळते	एकूण
		६	९	१५
निरक्षर	-	[४०] [३१.५८]	[६०] [१६.३६]	[१००] [१८.७५]
	२	९	२१	३२
प्राथमिक	[६.२५] [३३.३३]	[२८.१३] [४७.३७]	[६५.६२] [३८.१८]	[१००] [४०]
	३	२	१८	२३
माध्यमिक	[१३.०४] [५०]	[८.७] [१०.५२]	[४८.२६] [३२.७३]	[१००] [२८.७५]
	१	२	७	१०
उच्च	[१०] [१६.६८]	[२०] [१०.५२]	[७०] [१२.७३]	[१००] [१२.५]
	६	१९	५५	८०
एकूण	[७.५] [१००]	[२३.७५] [१००]	[६८.७५] [१००]	[१००] [१००]

तबता कुमाँक ५. १६

व्यवसाय निहाय बाजार माहिती व मिळण्याबाबत प्रतंग

क्र. क्र.	व्यवसाय	माहिती न मिळण्याचा प्रतंग नेहमी	माहिती न मिळण्याचा प्रतंग कधी तरी	माहिती न मिळण्याचा प्रतंग कधीच नाही.	एकूण
		४	१३	४५	६२
१	शोती	[६. ४५] [३६. ६७]	[२०. २७] [६८. ४२]	[७२. ५८] [८१. ८२]	[१००] [७७. ५]
२	शोती व मुर	--	१ [३३. ३३] [५. २६]	२ [६६. ६७] [३. ६४]	३ [१००] [३. ७५]
३	शोती व हार	२ [१३. ३३] [३३. ३३]	५ [३३. ३३] [२६. ३२]	८ [५६. ३४] [१४. ५५]	१५ [१००] [१८. ७५]
		६	१९	५५	८०
	एकूण	[७. ५] [१००]	[२३. ७५] [१००]	[६८. ७५] [१००]	[१००] [१००]

५.१०.३ अनुभव काबानुसार बाजार माहिती व मिळण्याबाबत प्रसंग :

शेतकरी म्हणून पाच वर्षांपर्यंत अनुभव असणा-यांपैकी ७०.५२ टक्के शेतक-यांना सतत बाजार माहिती मिळते. ६ ते १० व ११ ते २० वर्षे अनुभव असणा-यांपैकी क्रमशः ६२.२३ टक्के व ७५ टक्के शेतक-यांना सतत माहिती मिळते. २० पेक्षा जास्त अनुभव काळ असणा-यांपैकी ६४.७१ टक्के शेतक-यांना सतत माहिती मिळते. माहिती मिळविण्यात नेहमी अडवणी येणा-यात ५ वर्षांपेक्षा कमी व २० वर्षांपेक्षा जास्त अनुभव काळ असणा-या शेतक-यांमध्ये माहिती मिळण्यात नेहमी अडवणी येणा-या शेतक-यांचे प्रमाण सारखे [३३.३३ टक्के] आहे.

५.१०.४ वार्षिक उत्पन्न निहाय बाजार माहिती व मिळण्याबाबत प्रसंग :

एक हजार रुपयांपर्यंत उत्पन्न असणा-यांपैकी ७५ टक्के, १००१ ते ५००० उत्पन्न असणा-यांपैकी ७६ टक्के शेतक-यांना बाजार माहिती सततपाने मिळते. तर ५००१ ते १०,००० उत्पन्न गटातील ६२.५६ टक्के शेतक-यांना बाजार माहिती सतत मिळते. १०,००१ ते १५,००० या उत्पन्न गटातील ६० टक्के शेतक-यांना माहिती व मिळण्याचा कधी तरी प्रसंग येतो. १५,००१ ते २०,००० या उत्पन्न गटातील ६६.६७ टक्के शेतक-यांना सतत बाजार माहिती मिळते. २०,००१ ते २५,००० व ३०,००० रुपयपेक्षा जास्त उत्पन्न गटातील सर्वांना बाजार माहिती सततपाने मिळते. २५,००१ ते ३०,००० या उत्पन्न गटातील ६६.६७ टक्के शेतक-यांना बाजार माहिती व मिळण्याबाबत कधी तरी प्रसंग येतो.

५.१०.५ धारणा क्षेत्र निहाय बाजार माहिती व मिळण्याबाबत प्रसंग :

बाजार वेळे संवधाने माहिती मिळण्यात नेहमी अडवणी येणा-यात ५० आर पर्यंतचे २.५१ ते ४.५० हेक्टर, ५.५१ ते ७.५० हेक्टर व ८.५१ हेक्टर पेक्षा जास्त धारणा क्षेत्र असणा-रे शेतकरी वेत नाहीत. तसेच ५.१५ ते ६.५०

व १०.५१ हेक्टर पेक्षा जास्त धारणा क्षेत्र असणा-या सर्व शेतक-यांना तातल्याने माहिती मिळते.

५.१०.६ पीक प्रकार निहाय बाजार माहिती व मिळण्याबाबत प्रसंग :

तसेच क्रमांक ५.१० न्वये असे दिलेले येते की, भाजीपाला पिकविणा-यां-पैकी ८१.८२ टक्के शेतक-यांना, जन्न धान्ये पिकविणा-या शेतक-यांतील ६७.२५ टक्के लोकांना व नगदी पीक देणा-या बाणि कडे पिकविणा-या शेतक-यांपैकी ५२ टक्के लोकांना तसेच बाजार माहिती मिळते. नगदी पीके देणा-यांपैकी १७.६ (२७.४२ टक्के) जन्न धान्ये पिकविणा-यांपैकी १२ (२४.४५ - टक्के) कडे पिकविणा-यांपैकी २४ (१२.५ टक्के) व भाजीपाला पिकविणा-यां-पैकी दोघाना (२.०२ टक्के) शेतक-यांना बाजार पेठेतील माहिती मिळविण्यात कधी तरी अडथळा येतो.

५.११ बाजार पेठेत शेतमाल नेण्यापूर्वी त्याचे वजन करण्याची तय्यारी :

आपणा कष्ट करून उत्पादन केलेला शेतमाल योग्य प्रमाणात वातूनी की, नाही वापी दळण शेतकरी घेवना दितत नाहीत. कारण सर्वेक्षणा केलेल्या रेशी शेतक-यांपैकी ७७ (९१.२५) टक्के लोक वजन न करताच शेतमाल बाजारपेठेत नेतात.

५.११.१ शिफारस निहाय वजन मापन तय्यारी :

तसेच क्रमांक ५.१८ वरून शिफारसाच्या बाबतीतली वजन मापन तय्यारी संबध बाबतीत का ठे तपासून पाहिले तसेच असे दिलेले येते की, निराधार, मा-ध्यमिक व उच्च शिफारसा झालेले शेतकरी आपणा उत्पादन केलेला शेतमाल बाजारपेठेत नेण्यापूर्वी वजन करण्याच्या बाबतीत तुलनेने कमी उदात्तीन आहेत. प्राथमिक शिफारसा झालेले शेतकरी थोड्या जास्त प्रमाणात उदात्तीन आहेत. शिफारसा घेऊनही आपल्या शेतमाला बाबतीत शेतकरी फार मोठ्या संख्येने निष्काळी आहेत.

तक्ता क्रमांक ५.१७

पीक प्रकार निहाय बाजार माहिती न मिळण्याबाबत प्रसंग

पीक प्रकार	माहिती मिळण्यात नेहमी अडथळीयेतात	माहिती मिळण्यात कधीतरी अडथळी येतात.	माहिती नेहमी मिळते	एकूण
	६	१९	५३	७८
अन्नधान्ये	[७.६९] [३७.५]	[२४.३६] [४८.७२]	[६७.९५] [४६.०९]	[१००] [४५.८८]
	६	१७	३९	६२
नगदी	[९.६८] [३७.५]	[२७.४२] [४३.५९]	[६२.९] [३३.९१]	[१००] [३६.४७]
	२	२	१८	२२
माजीपाला	[९.०९] [१२.५]	[९.०९] [५.१३]	[८१.८१] [१५.६५]	[१००] [१२.९४]
	२	१	५	८
फळे	[२५] [१२.५]	[१२.५] [२.५६]	[६२.५] [४.३५]	[१००] [४.७१]
	१६	३९	११५	१७०
एकूण	[९.४१] [१००]	[२२.९४] [१००]	[६७.६५] [१००]	[१००] [१००]

तक्ता क्रमांक ५.१८

शिक्षण निहाय क्वन मापन तवय

शिक्षण	क्वन-मापन करून शेतमाल बाजारात नेतो	शेतमाल बाजारात नेण्यापूर्वी क्वन-मापन करीत नाही	एकूण
	२	१३	१५
निरक्षर	[१५.३४] [२८.५७]	[८६.६७] [१७.८१]	[१००] [१८.७५]
	१	३१	३२
प्राथमिक	[३.१३] [१४.२९]	[९६.८८] [४२.४७]	[१००] [४०]
	३	२०	२३
माध्यमिक	[१५.०४] [४२.८६]	[८६.९६] [२७.४]	[१००] [२८.७५]
	१	९	१०
उच्च	[१०] [१४.२९]	[९०] [१२.३३]	[१००] [१२.५]
	७	७३	८०
एकूण	[८.७५] [१००]	[९१.२५] [१००]	[१००] [१००]

५.११.२ व्यवसाय निहाय कजन-मापन तवय :

तक्ता क्रमांक ५.१९ या अध्यास केला अतता असे दितले की, फक्त शोती करणा-यांपैकी ९५.१६ टक्के शोतकरी शोतमाल बाजारापेठेत नेण्यापूर्वी कजन करीत नाहीत. मजूर व्यवसाय करणा-या सर्व शोतक-यांना शोतमाल बाजारात नेण्यापूर्वी कजन करण्याची अजिबात तवय नाही. इतर व्यवसाय करणा-या शोतक-यांपैकी ७३.३४ टक्के शोतकरी कजन न करता बाजारात शोतमाल नेतात. शोतकरी फार मोठ्या संख्येने निष्काळी आहेत ही गोष्ट गंभीर आहे.

तक्ता क्रमांक ५.१९

व्यवसाय निहाय कजन-मापन तवय

व्यवसाय	कजनमापन कस्त शोतमाल बाजारात नेता	बाजारात नेण्यापूर्वी शोतमालाचे कजनमापन करीत नाही	एकूण
	३	५९	६२
शोती	[४.८४] [४२.८६]	[९५.१६] [८०.८२]	[१००] [७७.५]
मजुरी व शोती	-	३	३
		[१००] [४.११]	[१००] [३.७५]
	४	११	१५
व्यवसाय व शोती	[२६.६७] [५७.१४]	[७३.३४] [१५.०७]	[१००] [१८.७५]
	७	७३	८०
एकूण	[८.७५] [१००]	[९१.२५] [१००]	[१००] [१००]

५.११.३ अनुभवकाळ निहाय वजन-मापन तथ्य :

पाच वर्षांपर्यंत ६ ते १० वर्षे, ११ ते २० वर्षे शेतकरी म्हणून अनुभव असणा-यांपैकी कृष्याः ९७.१२ टक्के, १०० टक्के, ६८.७५ टक्के शेतकरी शेतमालाचे वजन न करताच शेतमाल बाजारात नेतात. बाजारात शेतमाल नेण्यापूर्वी वजन करणा-यांपैकी ७१.४२ टक्के शेतकरी हे ११ ते २० वर्षे अनुभव काळातील आहेत. २० वर्षांपेक्षा जास्त अनुभव असणा-यांपैकी ९७.०६ टक्के शेतकरी शेतमालाचे वजन करीत नाहीत. वजन न करता शेतमाल विक्रीसाठी नेणा-या शेतक-यांपैकी ४५.२ टक्के शेतकरी या अनुभव गटातील आहेत.

५.११.४ उत्पन्न निहाय वजन-मापन तथ्य :

एक हजार रुपये पर्यंत व १००१ ते ५००० उत्पन्न असणा-या शेतक-यांपैकी कृष्याः ७५ टक्के, ९६ टक्के शेतकरी विक्रीस नेण्यापूर्वी शेतमालाचे वजनमापन करीत नाहीत. ५००१ ते १००००, १०००१ ते १५०००, १५००१ ते २००००, २०००१ ते २५००० या विविध उत्पन्न गटातील कृष्याः ९५.६५ टक्के, १०० टक्के, १०० टक्के, ८० टक्के शेतक-यांना वजन करण्याची सवय नाही. २५००१ ते ३०००० या उत्पन्न गटातील ६६.६७ टक्के शेतक-यांना वजन करण्याची सवय आहे. ३०००१ पेक्षा जास्त उत्पन्न असणा-या शेतक-यांपैकी ६६.६७ टक्के शेतकरी वजन न करता आपला शेतमाल बाजारपेठेत विक्रीसाठी नेतात. एकूण उत्पन्न गट व बाजारपेठेत शेतमाल नेण्यापूर्वी वजन न करण्याची सवय यांचा संबंध दिसत नाही.

५.११.५ धारणाक्षेत्र निहाय वजनमापन तथ्य :

धारणाक्षेत्र आणि शेतमाल बाजारपेठेत नेण्यापूर्वी वजन न करण्याची सवय यांचाही काही संबंध दिसत नाही. कारण ०.५१ ते २.५० हेक्टर, ५.५१ ते ६.५० हेक्टर व १०.५१ हेक्टरच्या वर धारणा क्षेत्र असणा-या शेतक-यांपैकी अनुक्रमे फक्त ७.६९, ६.६७, ५०.०० व २० टक्के शेतकरी आपला शेतमाल वजन करूनच

मग बाजारपेठेत नेतात. बाकी धारणा क्षेत्र मटातील सर्व शेतकरी शेतमाल वजन न करताय बाजारपेठेत घेऊन जातात.

५.११.६ पीक प्रकार निहाय वजनमापन तबय :

तक्ता क्रमांक ५.२० नुसार असे दिसते की अन्नधान्य पिकविणा-यां-पैकी ९१.०३ टक्के शेतकरी वजन करीत नाहीत. नगदी पीक घेणा-यांपैकी ८८.७१ टक्के शेतकरी वजन करीत नाहीत. माजीपाला पिकविणा-यांपैकी ९०.९१ टक्के शेतकरी तर फळे घेणारे सर्व शेतकरी वजनमापन न करता बाजारात माल नेतात.

तक्ता क्रमांक ५.२०

पीक प्रकार निहाय वजनमापन तबय

पीक प्रकार	वजनमापन करून शेतमाल नेता	बाजारात शेतमालाचे वजनमापन करीत नाही	एकूण
	७	७१	७८
अन्नधान्ये	[८.९७] [४३.७५]	[९१.०३] [४६.१०]	[१००] [४५.८८]
	७	५५	६२
नगदी	[११.२९] [४३.७५]	[८८.७१] [३५.७१]	[१००] [३६.४७]
	२	२०	२२
माजीपाला	[९.०९] [१२.५]	[९०.९१] [१२.९९]	[१००] [१२.९४]
	-	८	८
फळे	-	[१००] [५.१९]	[१००] [४.७१]
	१६	१५४	१७०
एकूण	[९.४१] [१००]	[९०.५९] [१००]	[१००] [१००]

५.१२ शेतक-यांची प्रतवारी व स्वच्छता करण्याची तय्य :

शेतक-यांनी शेतमाल बाजारपेठेत नेण्यापूर्वी स्वच्छ करून त्याची प्रतवारी करावी अशी अपेक्षा असते. त्यामुळे शेतमालाची प्रत तुधारते, दर्जा तुधारतो व शेतक-याला शेतमालाला चांगला भाव मिळतो. सर्वेक्षण केलेल्या गावांतील शेतक-यांच्या उत्तरावरून असे दिसून येते की, एकूण ऐंशी शेतक-यांपैकी ६३ [७८.७५ टक्के] शेतकरी शेतमाल स्वच्छ करतात, त्याची प्रतवारी करतात आणि नंतर तो शेतमाल बाजारपेठेत विकाश्यात नेतात ही जाणीव स्वागतार्ह आहे.

५.१२.१ शिक्षण निहाय प्रतवारी करण्याची तय्य :

तक्ता क्रमांक ५.२१ वरून असे दिसून आले की शिक्षणाचा व शेतमालाची प्रतवारी करण्याची तय्य यांचा घन संबंध असतो. निरक्षर शेतक-यांपैकी ६६.६७ टक्के तर उच्च शिक्षित शेतक-यांपैकी ८० टक्के शेतकरी हे करतात. शिक्षणाच्या वाढी बरोबर या तय्यीत होणा-या वाढीत जरी तिमांत प्रमाणात वाढ होत असली तरी हा कल चांगला आहे.

५.१२.२ व्यवसाय निहाय प्रतवारीची तय्य :

तक्ता क्रमांक ५.२२ वरून फक्त शेतकरी करणा-यांपैकी प्राधान्ये करून मजुरी व इतर व्यवसाय करणा-या शेतक-यांमधील प्रतवारी करणा-या शेतक-यांचे प्रमाण जास्त आहे. सर्व मजूर शेतमालाची प्रतवारी करतात.

५.१२.३ अनुभव काळ निहाय प्रतवारीची तय्य :

पाच वर्षांपर्यंत अनुभव असणारेपैकी ८२.३५ टक्के शेतकरी, ६ ते १० वर्षे अनुभव असणा-यांपैकी ९२.३१ शेतकरी, तर ११ ते २० वर्षे अनुभव असणारे

तक्ता क्रमांक ५.२१

शिक्षण निहाय प्रतवारीची तक्का

शिक्षण	प्रतवारीची तक्का आहे	प्रतवारीची तक्का नाही	एकूण
	१०	५	१५
निरक्षर	[६६.६७] [१५.८७]	[२३.३३] [२२.४१]	[१००] [१८.७५]
	२७	५	३२
प्राथमिक	[८४.३८] [४२.८६]	[१५.६२] [२२.४१]	[१००] [४०]
	१८	५	२३
माध्यमिक	[७८.२६] [२८.५७]	[२१.७४] [२२.४१]	[१००] [२८.७५]
	८	२	१०
उच्च	[८०] [१२.७]	[२०] [११.७६]	[१००] [१२.५]
	६३	१७	८०
एकूण	[७८.७५] [१००]	[२१.२५] [१००]	[१००] [१००]

तक्ता क्रमांक ५.२२

व्यवसाय निहाय प्रतवारीची तक्का

व्यवसाय	प्रतवारीची तक्का आहे	प्रतवारीची तक्का नाही	एकूण
	४७	१५	६२
शेतती	[७५.८१] [७४.६०]	[२५.१८] [८८.२४]	[१००] [७७.५]
	३	०	३
मजूर व शेतती	[१००] [४.७६]		[१००] [५.७५]
	१३	२	१५
व्यवसाय व शेतती	[८६.६७] [२०.६३]	[१३.३४] [११.७६]	[१००] [१८.७५]
एकूण	[७८.७५] [१००]	[२१.२५] [१००]	[१००] [१००]

८१.२५ टक्के शेतकरी शेतमाल बाजारात नेण्यापूर्वी तो स्वयं कसून प्रतवारी करतात. २० पेक्षा जास्त वर्षे अनुभव असणा-यांपैकी ७०.५८ टक्के शेतकरी शेतमाल स्वयं करतात. शेतमाल बाजारात नेण्यापूर्वी प्रतवारी करणा-यांपैकी ३८.१० टक्के शेतकरी २० वर्षांपेक्षा जास्त अनुभव असणा-यांपैकी आहेत. तर प्रतवारी न करणा-यांपैकी ५८.८२ टक्के शेतकरी याच अनुभव गटातील आहेत. अनुभव काढावून शेतमाल बाजारपेठेत नेण्यापूर्वी प्रतवारी करण्याच्या शेतक-यांच्या प्रवृत्तींशी काहीही संबंध प्रस्थापित होत नाही.

५.१२.४ उत्पन्न निहाय प्रतवारीची तक्का :

एक हजार स्वयं पर्वत व २०००१ ते २५००० स्वयं वार्षिक उत्पन्न असणारे सर्व शेतकरी शेतमालाची प्रतवारी करतात. १००१ ते ५००० उत्पन्न असणा-यांपैकी ८४ टक्के शेतकरी प्रतवारी करतात. ५००१ ते १०००० या उत्पन्न गटातील ७३.११ टक्के शेतकरी प्रतवारी करतात. १०००१ ते १५००० उत्पन्न गटातील ६० टक्के, १५००१ ते २०००० उत्पन्नातील ८३.३३ टक्के, २५००१ ते ३०००० उत्पन्नातील ६६.६७ टक्के शेतकरी प्रतवारी करून शेतमाल बाजारात नेतात. ३०००१ स्वयंपेक्षा जास्त उत्पन्न असणा-या ६६.६७ टक्के व्यक्ती प्रतवारी न करता माल विक्रीत नेतात हे निरीक्षण होय.

५.१२.५ धारणाक्षेत्र निहाय प्रतवारीची तक्का :

५० आर क्षेत्र असणारे सर्व शेतकरी प्रतवारी करीत नाहीत. ०.५१ हेक्टर ते ६.५० हेक्टर धारणाक्षेत्र असणा-या प्रत्येक गटातील शेतक-यांची शेतमाल बाजारात नेण्यापूर्वी स्वयं करण्याची व प्रतवारी करण्याची प्रवृत्ती वाढत आहे, असे दिसते. त्यानंतरच्या ६.५१ ते ७.५० व ७.५१ ते ८.५० या दोन धारणा क्षेत्र गटातील शेतकरी मात्र हे काम कमी प्रमाणात करतात. तर ९.५१ हेक्टर पेक्षा जास्त धारणाक्षेत्र असणारे सर्व शेतकरी शेतमाल स्वयं कसून प्रतवारी करतात व नंतरच बाजारपेठेत नेतात.

५.१२.६ पीक प्रकार निहाय गुंतवारीची तपस्य :

अन्नधान्य पिकविणा-यापैकी ७८.२० टक्के शेतकरी माल स्वच्छ करतात. नगदी पिक घेणा-यापैकी ७७.४१ टक्के, माजीपाला घेणा-यापैकी ८६.३६ टक्के व फळे घेणा-यापैकी ७५ टक्के कृषक शेतमाल बाजारपेठेत नेण्यापूर्वी त्याची स्वच्छता करतात.

५.१३ सामान्यपणे विक्री करण्याचे ठिकाण :

अध्यास गांवातील शेंशी शेतक-यापैकी ६७ [८३.७५ टक्के] शेतकरी बाजार आवारात शेतमाल विक्री करतात तर १३ [१६.२५ टक्के] शेतकरी सामान्यपणे बाजगी व्यापा-याकडे शेतमाल विक्री करतात. सर्वेक्षणा गांवातील तिध्देवाडी व करकंब या दोन गांवातील सर्व शेतकरी आपला शेतमाल मार्केट वार्ड मध्ये विकतात.

५.१३.१ शिक्षण निहाय विक्री ठिकाण :

तक्ता क्रमांक ५.२३ वरून सर्वेक्षणा बालील शेतक-यापैकी ७३.३३ टक्के निरक्षर, ८४.३८ टक्के प्राथमिक शिक्षित ११.३० टक्के माध्यमिक शिक्षित व ८० टक्के उच्च शिक्षित शेतकरी हे आपला शेतमाल बाजगी व्यापा-यात न विकता बाजार आवारात विक्री करतात. मार्केट वार्ड मध्ये शेतमाल विक्री करणा-या शेतक-यांचे प्रमाण माध्यमिक गटापर्यंत वाढत जाताना दिसते पण उच्च शिक्षित गटातील शेतक-यांत हे प्रमाण थोड्याप्रमाणात कमी झालेले दिसते.

५.१३.२ व्यवसाय निहाय विक्रीचे ठिकाण :

तक्ता क्रमांक ५.२४ वरून जसे दिसते की, शोती हा एकमेव व्यवसाय करणा-यापैकी ८३.८७ टक्के तर मजूर व्यवसाय करणारे सर्व व इतर व्यवसाय करणारे ८० टक्के शेतकरी सामान्यपणे आपला शेतमाल बाजार आवारातच विक्री करतात.

तक्ता क्रमांक ५.२२

शिक्षण निहाय विक्री ठिकाण

शिक्षण	शेतमाल बाजार जावारात विक्री करतो	शेतमाल बाजरी व्यापा-पांकडे विक्री करतो	ए कू ण
	११	४	१५
निरक्षर	[७३. ३३] [१६. ४२]	[२६. ६७] [३०. ७७]	[१००] [१८. ७५]
	२७	५	३२
प्राथमिक	[८४. ३८] [४०. ३]	[१५. ६२] [३८. ४६]	[१००] [४०]
	२१	२	२३
माध्यमिक	[९१. ३] [३१. ३४]	[८. ७] [१५. ३८]	[१००] [२८. ७५]
	८	२	१०
उच्च	[८०] [११. ९४]	[२०] [१५. ३८]	[१००] [१२. ५]
	६७	१३	८०
एकूण	[८३. ७५] [१००]	[१६. २५] [१००]	[१००] [१००]

तक्ता क्रमांक ५.२४

व्यवसाय निहाय विक्रीचे ठिकाण

व्यवसाय	श्रीतमाल बाजार आवारात विक्री करतो	श्रीतमाल बाजरी व्यापा-वांकडे विक्री करतो	ए कू ण
	५२	१०	६२
शोती	[८३.८७]	[१६.१३]	[१००]
	[७७.६१]	[७६.९२]	[७७.५]
	३		३
मसूर व शोती	[१००]	-	[१००]
	[४.४८]		[३.७५]
	१२	३	१५
व्यवसाय व शोती	[८०]	[२०]	[१००]
	[१७.९१]	[२३.०८]	[१८.७५]
	६७	१३	८०
ए कू ण	[८३.७५]	[१६.२५]	[१००]
	[१००]	[१००]	[१००]

५.१३.३ अनुभव काळानुसार श्रीतमाल विक्री ठिकाण :

५ वर्षांपर्यंत अनुभव असणारे ८२.३५ टक्के तर ६ ते १० वर्ष अनुभव गटातील ८४.६२ टक्के, ११ ते २० वर्ष अनुभव असणारे ९३.७५ टक्के आणि २० पेक्षा जास्त वर्ष अनुभव असणारे ७९.४१ टक्के शेतकरी सामान्यपणे बाजार आवारात श्रीतमाल विक्री करतात. मार्केट यार्ड मध्ये श्रीतमाल विक्री करणा-या

शेतक-यांचे प्रमाण २० वर्षांपर्यंतच्या अनुभव काढापर्यंत वाढत जात असलेले दिसते.

५.१३.४ उत्पन्न निहाय सामान्यपणे शेतमालाची विक्रीचे ठिकाण :

बाजार आवारात विक्री करणारे १००० पर्यंत [सर्व], १००१ ते ५००० [८८ टक्के], ५००१ ते १०००० [७८.२६ टक्के], १०००१ ते १५००० [८० टक्के], १५००१ ते २०००० [७५ टक्के], २०००१ ते ३०००० [सर्व], ३०००१ पेक्षा जास्त [६६.६७ टक्के] शेतकरी बहुसंख्येने आहेत.

५.१३.५ धारणक्षेत्र निहाय विक्रीचे ठिकाण :

९.५१ ते १०.५० हेक्टर धारण क्षेत्र असणा-या शेतक-यांपैकी फक्त १ [२३.३४ टक्के] शेतकरी आपला शेतमाल मार्केट यार्ड मध्ये विक्री साठी नेतो. धारण क्षेत्र व शेतमाल विक्री ठिकाण यात यापेक्षा जास्त काही संबंध दिसून येत नाही.

५.१३.६ पीक प्रकाराप्रमाणे शेतमाल विक्रीचे ठिकाण :

अन्नधान्य पिकविणा-यांपैकी ८४.६२ टक्के, नगदी पीक घेणा-यांपैकी ८२.२६ टक्के, माजीपाला घेणा-यांपैकी ८१.८२ टक्के, फळे घेणा-यांपैकी ८७.५ टक्के शेतकरी आपला शेतमाल बाजार आवारात विक्री करतात.

५.१४ बाजार आवारात रास्त किंमत मिळण्याची शक्यता :

सकूण रेंजी शेतक-यांपैकी ४६ [५७.५ टक्के] शेतक-यांच्या मते बाजार आवारात त्यांच्या शेतमालास रास्त किंमत मिळते. तर ३४ [४२.५ टक्के] शेतक-यांच्या मते बाजार आवारात शेतमालास रास्त किंमत

मिळत नाही. अध्यास गांवातील तुर्गत व रोपळे गांवातील सर्वेक्षण केलेल्या शेतक-वापैकी 64 टक्के शेतक-वांच्या मते मार्केट थार्डमध्ये त्यांच्या शेत-मालाला रास्त किंमत मिळत नाही. भाबवणी व मंडीशोगांव या दोन गांवातील प्रत्येकी 40 टक्के शेतक-वांना रास्त भाव मिळत नाही असे वाटते. इतर चार गांवात मात्र समाधान वाटते.

4.१४.१ शिक्षण निहाय रास्त किंमत मिळण्याची शक्यता :

तक्ता क्रमांक 4.२4

शिक्षण निहाय रास्त किंमत मिळण्याची शक्यता

शिक्षण	रास्त किंमत मिळते	रास्त किंमत मिळत नाही	ए कू ण
	4	१०	१4
निरक्षर	[33. 33] [१०. ८२]	[66. 66] [२९. ४२]	[१००] [१८. ७५]
	२१	११	३२
प्राथमिक	[64. 63] [४4. 64]	[3४. ३८] [3२. ३4]	[१००] [४०]
	१४	९	२३
माध्यमिक	[60. ८७] [30. ४३]	[3९. १३] [२6. ४७]	[१००] [२८. ७4]
	6	४	१०
उच्च	[60] [१३. ०४]	[४०] [११. ७6]	[१००] [१२. 4]
	४6	३४	८०
ए कू ण	[46. 4] [१००]	[४२. 4] [१००]	[१००] [१००]

तक्ता क्रमांक ५.२५ वस्तु असे दिसते की, एकूण निरक्षरापैकी ६६.६७ टक्के शेतक-यांच्या मते बाजार आवारात रास्त किंमत मिळत नाही. प्राथमिक शिक्षितापैकी ६५.६३ टक्के शेतक-यांना बाजार आवारात रास्त किंमत मिळते असे वाटते. शिक्षणाच्या वाढत्या पातळीबरोबर शेतमालाला रास्त किंमत मिळते असे वाटणा-याचे प्रमाण कांही अंशी वाढत जात आहे.

५.१४.२ व्यवसाय निहाय आवारात रास्त किंमत मिळण्याची शक्यता :

तक्ता क्रमांक ५.२६

व्यवसाय निहाय आवारात रास्त किंमत मिळण्याची शक्यता

व्यवसाय	रास्त किंमत प्राप्त होते	रास्त किंमत प्राप्त होत नाही	ए कू ण
	३६	२६	६२
शेती	[५८.०६]	[४१.९४]	[१००]
	[७८.२६]	[७६.४७]	[७७.५]
	१	२	३
मजूर व शेती	[३३.३३]	[६६.६७]	[१००]
	[२.१७]	[५.८८]	[३.७५]
	९	६	१५
व्यवसाय व शेती	[६०]	[४०]	[१००]
	[१९.५७]	[१७.६५]	[१८.७५]
	४६	३४	८०
ए कू ण	[५७.५]	[४२.५]	[१००]
	[१००]	[१००]	[१००]

तक्ता क्रमांक ५.२६ वस्तु असे विवेचन करता येते की, फक्त शेती व्यवसाय करणा-यापैकी ५८.०६ टक्के शेतकरी रास्त किंमत मिळते असे म्हणतात. मजूर व्यवसाय करणा-या ६६.६७ टक्के शेतक-यांच्यामते बाजार आवारात रास्त

किंमत मिळत नाही. इतर व्यवसाय करणा-या ६२ टक्के शेतक-यांचे आपल्या शेतमालात रास्त किंमत देणारे बाजार आवार आहेत असे मत आहे. म्हणजे शेतकरी व इतर व्यवसाय करणा-यांना आपल्या शेतमालात रास्त किंमत मिळते असे वाटते तर मजुरांपैकी जास्त शेतक-यांचा विस्वस अनुभव आहे.

५. १४. ३ अनुभव काळ निहाय रास्त किंमत मिळण्याची शक्यता :

पाच वर्षांपर्यंत अनुभव असणारे ७०.५२ टक्के, ६ ते १० वर्षे अनुभव असणारे ६१.५४ टक्के, ११ ते २० वर्षे अनुभव असणारे ६८.७५ टक्के शेतक-यांच्या मते बाजार आवारात रास्त किंमत मिळते. २० पेक्षा जास्त वर्षे अनुभव असणा-यांपैकी ५५.८८ टक्के शेतक-यांच्यामते बाजार आवारात रास्त किंमत मिळत नाही. बाजार आवारात रास्त किंमत मिळते म्हणणा-यांपैकी ३२.६१ टक्के व रास्त किंमत मिळत नाही म्हणणा-यांपैकी ५५.६७ टक्के शेतकरी हे २० पेक्षा जास्त वर्षे शेतकरी म्हणून अनुभव घेतलेले आहेत. सर्वसाधारणपणे शेतकरी म्हणून १० वर्षांपर्यंत व २० वर्षांपेक्षा जास्त अनुभव गटातील शेतक-यांना शेतमालात रास्त किंमत मिळत नाही असे म्हणणा-यांचे प्रमाण साधारणपणे वाढत जाते.

५. १४. ४ वार्षिक उत्पन्न निहाय आवारात रास्त किंमत मिळण्याची शक्यता :

एक हजार रुपये पर्यंत उत्पन्न असणा-यांपैकी ७५ टक्के, १००१ ते ५००० उत्पन्नातील ६० टक्के शेतक-यांच्या मते बाजार आवारात रास्त किंमत मिळते. ५००१ ते १०००० रुपये उत्पन्न गटातील ५२.१७ टक्के शेतक-यांच्या मते आवारात रास्त किंमत मिळत नाही असे आहे. १०००१ ते १५००० रुपये उत्पन्नातील ६० टक्के शेतकरी बाजार आवारात रास्त किंमत मिळत नाही म्हणतात. १५००१ ते २०००० रुपये उत्पन्नातील ६६.६७ टक्के शेतकरी रास्त किंमत मिळते असे म्हणतात. २०००१ ते २५००० रुपये उत्पन्न गटातील ६० टक्के शेतकरी

रास्त किंमत मिळत नाही म्हणतात. तर २५००१ ते ३०००० स्वये उत्पन्नातील ६६.६७ टक्के व ३०००१ स्वयापेक्षा जास्त उत्पन्नातील सर्व शेतकरी हे बाजार आवारात रास्त किंमत मिळते असे म्हणतात. दरतात १५००० स्वयापर्यंत उत्पन्न मिळणा-या शेतक-यांच्या गटाना वाढत्या प्रमाणात आपल्या शेतमालाला रास्त किंमत मिळत नाही असे वाटते. तसेच २०००१ स्वयांवरील वार्षिक उत्पन्न असणा-या शेतक-यांच्या गटांना वाढत्या प्रमाणात आपल्या शेतमालाला रास्त किंमत मिळते असे वाटते.

५.१४.५ धारण क्षेत्र निहाय रास्त किंमत मिळण्याची शक्यता :

अर्धा हेक्टर ते ५.५० हेक्टर जमीन धारण क्षेत्र असणा-या शेतक-यांच्या विविध गटाना वाढत्या प्रमाणात आपल्या शेतमालाला रास्त किंमत मिळते असे वाटते. पुढे ५.५१ ते ८.५० हेक्टर जमीन असणा-या तीन गटातील शेतक-यांनी कमी पातळीवस्तू असेच मत प्रतिपादन केले आहे. ९.५१ हेक्टर ते १०.५० हेक्टर व १०.५१ हेक्टर पेक्षा जास्त जमीन धारण क्षेत्र असणा-या शेतक-यांना मात्र आपल्या शेतमालाला रास्त किंमत मिळत नाही असे वाटते.

५.१४.६ पिक प्रकार निहाय रास्त किंमत मिळण्याची शक्यता :

तक्ता क्रमांक ५.२७ वस्तू असे दिले की, अन्नधान्य पिकविणा-या शेतक-यांपैकी ५५.१३ टक्के शेतकरी रास्त किंमत मिळते म्हणतात. नगदी पिकविणा-यांपैकी ५४.८४ टक्के, माजीपाला घेणा-यांपैकी ५४.५५ टक्के, फळे घेणा-यांपैकी ७५.४३ टक्के शेतकरी यांच्यामते बाजार आवारात रास्त किंमत मिळते.

५.१५ बाजार आवारामुळे लाभलेले फायदे :

पंढरपूर येथे कृषि उत्पन्न बाजार समिती स्थापन झाल्यामुळे या बाजार समितीच्या कार्यक्षेत्रात येणा-या शेतक-यांचा कोणता फायदा झाला हे

तक्ता क्रमांक ५.२७

पीठ प्रकार निहाय बाजार आवारात रास्त किंमत मिळण्याची शक्यता

पीठ प्रकार	रास्त किंमत मिळते	रास्त किंमत मिळत नाही	एकूण
	४३	३५	७८
अन्नधान्ये	[५५.१३]	[४४.८७]	[१००]
	[४५.२६]	[४६.६७]	[४५.८८]
	३४	२८	६२
नगदी	[५४.८४]	[४५.१६]	[१००]
	[३५.७९]	[३७.४३]	[३६.४७]
	१२	१०	२२
माजीपाला	[५४.५५]	[४५.४५]	[१००]
	[१२.६३]	[१३.३३]	[१२.९४]
	६	२	८
फळे	[७५]	[२५]	[१००]
	[६.३२]	[२.६७]	[४.७१]
	९५	७५	१७०
एकूण ...	[५५.८८]	[४४.१२]	[१००]
	[१००]	[१००]	[१००]

पाहण्यासाठी प्रश्नावलीमध्ये तेराव्या प्रश्नामध्ये शूण १७ पर्याय दिले होते. सर्वेक्षणात अंतर्भूत केलेल्या शेतक-यांना याची प्राधान्य क्रमाने मांडणी करण्यात सांगितले होते. या प्राधान्य क्रमाचे विश्लेषण केले असता शेतक-यांनी असे मत प्रदर्शित केले की, काटेगोर वजन-मापन पध्दतीचा अवलंब व कृषि उत्पन्न बाजार समिती स्थापन झाल्यामुळे त्यांच्या शेतमालात निश्चित किंमत, निश्चित ठिकाणी व निश्चित वेळी मिळू लागली. या शेतक-यांच्या मते हा सर्वात महत्त्वाचा फायदा होता. त्यांनी दुस-या प्राधान्य क्रमाने छुल्या तिलाव पध्दतीनुसार विक्री होते हा लाभ मांडला. तर बाजाराचा कारभार नियंत्रित झाला असे तिस-या प्राधान्य क्रमाने त्यांनी मत मांडले. तसे पाहता काही फायदे अजून त्यांच्या पदरात पडले नाहीत असे दिसून येते. उदा. बरेदी विक्रीसाठी योग्य दर्जा मापनाचा अवलंब केला जात नाही, शेतमालात रास्त व स्थिर किंमत मिळते किंवा शेतकरी उत्पादन वाढविण्यासाठी सुधारित बियाणे, रासायनिक खते व किटकनाशके यांचा वापर करू लागला. हे फायदे शेतक-यांना अजूनही मिळालेले दिसत नाहीत.

शेतक-यांनी दिलेल्या या उत्तरांचे अनुभव काळानुसार विश्लेषण केले असता असे स्पष्ट होते की, पाच वर्षांपर्यंत वा ११ ते २० वर्षे अनुभव असलेल्या शेतक-यांना त्यांच्या शेतमालाची छुल्या तिलाव पध्दतीनुसार विक्री होते हा पहिला लाभ मिळाला. २० वर्षांपेक्षा जास्त अनुभव काळ असणा-या शेतक-यांना प्रथम प्राधान्याने आणि ५ वर्षांपर्यंत तसेच ६ ते १० वर्षे अनुभव असणा-या शेतक-यांना द्वितीय प्राधान्याने काटेगोर वजन-मापन पध्दतीचा लाभ मिळाला. ५ वर्षांपर्यंत अनुभव असणा-या शेतक-यांना कायदाप्रमाणे प्रतवारी, वजनमापे व वजावट यामधील खेक-यांना संरक्षण मिळाले आणि शेतकरी सुधारित बियाणे, रासायनिक खते व किटक नाशके वापरून शेतकरी उत्पादन वाढवू लागला हे दोन्ही लाभ सारकेच महत्त्वाचे वाटतात. ६ ते १० वर्षे शेतकरी म्हणून अनुभव असणा-यांना

छुप्या लिलाव पध्दतीनुसार विक्री होते व त्या बाजोबाल कायदाच्या अंमलबजावणीमुळे प्रतवारती, वजनभापे व वजावट यांमध्ये शेतक-यांना तंरक्षण मिळते हे दोन कायदे विशेष वाटले. ११ ते २० वर्षे अनुभव असणा-या शेतक-यांना बाजार फी रास्त ठरविली जाते. हा तीस-या प्राधान्य क्रमांकाचा लाभ वाटतो. २० वर्षांपेक्षा जास्त अनुभव असणा-या शेतक-यांच्या दृष्टीने शेतमालात निश्चित किंमत मिळते हा तीस-या प्राधान्य क्रमाचा व काटेखोर वजन-भापन पध्दतीचा अक्लं होतो हा चौथ्या प्राधान्य क्रमांकाचा लाभ वाटतो.

घरील धिडेयनावरून असा निष्कर्ष निघतो की, पंढरपूरची कृषि बाजारपेठ स्थापन होऊन ४२ वर्षे झाली असूनतुध्दा अनेक कायदे शेतक-यांपर्यंत पोहोचले नाहीत.
